

Wittgenstein ja Wienin piiri

“Ei, tälle asialle ei voi tehdä mitään; sillä minulla ei itselläni ole enää mitään vahvaa sisäistä tarvetta sellaiseen toimintaan. Olen sanonut kaiken sen, mikä minun todella täytyi sanoa, ja sen mukana on lähde kuivunut.”¹

Sellainen oli Ludwig Wittgensteinin kuvaus suhteestaan filosofiaan hänen kirjeessään J.M. Keynesille kesällä 1924. Kaiken piti sisältyä muutamaa vuotta aikaisemmin ilmestyneeseen pieneen teokseen *Tractatus logico-philosophicus*, mutta niinhän ei käynyt.

Wittgensteinin jälkeensä jääneiden kirjoitusten puoli vuosisataa kestäneen toimitustyön ja lukuisien editioiden huipentumana ilmestyi Oxford University Pressiltä vuonna 2000 Bergenin yliopistossa toimitettu CD-ROM filosofin 20 000 sivua käsittävästä käsikirjoitusjäämistöstä, seuraavana vuonna Suhrkamp Verlagilta 1164-sivuinen Joachim Schulten yhteistyössä Heikki Nymanin, Eike von Savigny ja Georg Henrik von Wrightin kanssa toimittama editio Wittgensteinin kirjallisesta tiestä hänen teokseensa *Philosophische Untersuchungen* ja lopuksi vielä viime vuonna Routledgeltä Gordon Bakerin toimittama niin ikään varsin tuhti, 558-sivuinen saksalais-englantilainen editio *The Voices of Wittgenstein: The Vienna Circle*.

Viimeksi mainitun tekijöiksi on merkitty yhteisesti Ludwig Wittgenstein (1889–1951) ja Wienin piiriin kuulunut sen perustajan Moritz Schlickin (1882–1936) läheinen oppilas Friedrich Waismann (1896–1959). Erästä selkeää poikkeusta, nimittäin Wittgensteinin sanelemia otsikolla ’Diktat für Schlick’ tunnettuja tekstejä lukuun ottamatta toimittaja ei ole pystynyt ratkaisemaan, kumman tekstiä mikin osuus on, joten teoksessa kuuluisi siten vain vuosisatansa ajatteluun leimansa lyöneen mestarifilosofin ”ääniä”.

Esitän seuraavassa joitakin näkökohtia Wittgensteinin ja Wienin piirin suhteesta. Useimpien Wittgensteinin seuraajien asenne Wienin piiriä kohtaan on ollut yliolokainen ja sama koskee myös Wienin piirin perillisten asennetta Wittgensteiniin, minkä vuoksi ei ole yllättävää, että aiheeseen liittyy yhä arvoituksia.

Perustan väitteeni ja oletuksen ennen muuta Alankomaiden Haarlemissa säilytettävään Wienin piirin arkistoon ja muihin julkaisemattomiin lähteisiin. Lopputuloksena on ennen esittämätön oletamus, josta en tarjoa täyttä varmuutta. Hypoteesi kuitenkin tarjoaa selityksen erälle arvoituksille Wittgensteinin ja Waismannin yhteistyössä.

Arvoituksellinen yhteistyö

On aivan totta, että Wittgenstein käänsi selkensä Wienin piirille. Paradoksi piilee vain siinä, että voidakseen kääntää selkensä hän tarvitsi Wienin piiriä. Schlick onnistui altistamaan Wittgensteinin uudelleen filosofisille virikkeille eikä Wittgensteinin luonteeseen sopinut kiittämättömyys Schlickiä kohtaan, vaikka näiden kahden ajattelua ei voikaan asettaa samalle viivalle.

Täysi selän kääntäminen tapahtui vasta siinä vaiheessa, jossa varsinainen Wienin piiri lakkasi olemasta, Schlickin kuoltua.

Epäilystäkään ei ole siitä, että Wienin piiri tarvitsi Wittgensteiniä. *Tractatusta* luettiin lause lauseelta ääneen piirin kokouksissa 1920-luvun puolivälissä ja jokaisesta kohdasta keskusteltiin ja myös väiteltiin. Vastaavaa järjestelmällistä yhteistä oppinutta omaksumista ei ollut niin varhain missään muualla, vaikka Englannissa olikin jo filosofeja, jotka pitivät Wittgensteiniä nerona. Schlick sai Wittgensteinin keskusteluihin filosofikumppaniensa kanssa, vaikka tämä ei tiettävästi koskaan osallistunut piirin varsinaisiin kokouksiin.

Friedrich Waismann sai Schlickiltä tehtäväkseen laatia Wittgensteinin filosofiasta, siis *Tractatuksesta*, yleistajuksen esityksen piirin ”tieteelliselle maailmankäsitykselle” omistettuun kirjasarjaan ja vieläpä siten, että se olisi sarjan julkaisu numero yksi. Se antaisi koko sarjalle suuntaa, kuten Schlick tähdensi suunniteltua teosta varten laatimisessaan, ystävilleen jakamissaan avaussanoissa.²

Suunnitelman katastrofiksi koitui Wittgensteinin paluu filosofiaan. Osoittautui, ettei lähde ollutkaan kuivunut, päinvastoin. Waismannin uudeksi rooliksi vakiintui Wittgensteinin uusien ajatusten kirjaaminen joko mestarinsa sanelusta tai häneltä saaduista kirjoituksista ja niiden välittäminen piiriin kuuluneille samoin kuin tärkeimpänä kaikista niiden integroiminen alun alkaenkin vaatimaan kirjasuunnitelmaan. Waismann toimi filosofian kirjaston pitäjänä ja Schlickin seminaariavustajana. Tulos viipyi, mitä ei pidä ihmetellä, sillä tuhansien tutkielmien jälkeenkään *Tractatuksesta* ei aikanamme vallitse yksimielisyyttä.

Miten pitkälle yhteistyö meni ja mitä muotoja se sai? Hämmästyttävää on se, että tähän kysymykseen ei ole koskaan kunnolla vastattu. Tietäisimme asiasta varmasti enemmän, jos avaintodistajaa Schlickiä ei olisi vuonna 1936 murhattu. Silti voi todeta, että kaikkia kirjallisia jäänteitäkään ei ole käytetty hyväksi.

Gordon Baker on julkaissut valtaosan yhteistyöstä Waismannin kokoelmassa Oxfordin Bodleian Libraryssa säilyneestä aineistosta.³ Antologia oli pitkään valmiina ja Baker jättänyt Wittgensteinin tutkimisen. Aineistojen tekijyyss- ja ajoituskysymykset olivat Bakerille vain summittain selvillä. Tähän liittyvien viitteiden puuttuessa lähteistä Baker oli järjestänyt aineiston ensisijaisesti aihepiirien mukaisesti. Lopulta hän päätti julkaista työnsä. Hän varusti sen vain lyhyellä johdannolla, joka oli sama kuin teoksen aikaisemmin ilmestyneessä ranskannoksessa. Teos ilmestyi pian tämän jälkeen, Bakerin jo kuoltua, postuumisti.

Baker ei ollut käyttänyt hyväkseen muita kuin Oxfordista löytämiään tai muiden tutkimuksissaan julkaisemia aineistoja.

Kaikki tietävät, että Wittgenstein ei koskaan saanut

omasta mielestään valmiiksi *Tractatuksen* jälkeistä suurta teosta, joka oli jatkuvasti valmisteilla ja josta oli olemassa erilaisia versioita. *Philosophische Untersuchungen* oli lähin, mihin hän pääsi, ja sekin kuten kaikki muu yksittäisistä mielmistä hänen luennoiltaan tehtyihin muistiinpanoihin saakka ilmestyi postuumisti toisten toimesta.

Suurimman painoarvon saivat Wittgensteinin kirjallisen perinnön vaalijoiden Elizabeth Anscomben, Rush Rheesin ja Georg Henrik von Wrightin toimittamat ja auktorisoimat teokset. Heidän työlinjansa päättyi Bergenin uskomattoman arvokkaaseen ja käyttökelpoiseen CD-ROMiin ja saksankieliseen kriittis-geneettiseen editioon *Philosophische Untersuchungen* -teoksesta. Vain von Wright ennätti nähdä tämän työn valmiina.

Teoksen *The Voices of Wittgenstein: The Vienna Circle* auktorisointi on peräisin Waismannin kirjallisen perinnön vaalijoilta, Sir Isaiah Berliniltä ja Sir Stuart Hampshirelta. Se on saatu runsaasti yli kymmenen vuotta ennen kuin teos vihdoinkin näki päivänvalon.

Syytelyjä plagiarismista

Postuumiksi jäi myös se teos, jota Waismann kirjoitti Schlickin ja Philipp Frankin toimittamaa Wienin piirin kirjasarjaa varten. Jo 23.11.1931 Waismann ilmoitti Schlickille: ”Suuret osat ovat täysin valmiina, esimerkiksi jaksot mielestä, logiikasta, syntaksista; muut ovat luonnoksina. Luonnostelujen osien toteutus ja kokonaisuuden viimeistely puuttuu. ... Jos uudet ajatukset esitetään, ne on esitettävä sillä tavoin, että ne ymmärretään ja että niiden syvä sisäinen yhteys nähdään. ... Olen nähnyt Wittgensteinin syksyllä ennen hänen lähtöään Englantiin.”

Teos oli pari vuotta aikaisemmin ilmoitettu ilmestyväksi nimellä *Logik, Sprache, Philosophie* ja tämä säilyi sen työnimenä.

Wittgenstein puolestaan kirjoitti Schlickille 6.5.1932: ”Kuten olette huomannut, olen jälleen keskustellut Waismannin kanssa hänen kirjansa valmistamisesta ja hän on kärsivällisesti odottanut, kun olen puristanut itsestäni paineen alla pisara pisaralta selityksiä. Mutta nyt myös minä olen niin pitkällä, että toivon hänen kirjansa ilmestyvän varsin pian. Tämän toiveen synnytti varhain tänä aamuna se asiointi, että posti toi minulle erään Carnapin kirjoituksen...”

Wittgenstein tapasi Waismannin lomillaan Wienissä vuonna 1932 pääsiäisen aikoihin yksitoista kertaa ja jouluaikaan kuudesti. Se oli tiivistä yhteydenpitoa, joka tähtäsi siihen, että Waismannin kirja todella valmistuisi. Lisämotiivin se sai siitä, että Rudolf Carnap (1891–1970) oli julkaissut Wienin piirin tieteellisen aikakauskirjan *Erkenntnis* edellisvuotisessa niteessä artikkelinsa ’Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft’. Kun Wittgenstein sai sen käsiinsä, hän katsoi Carnapin plagioineen hänen ajatuksensa. Waismannin kirjan valmistumista piti vauhdittaa, jotta asiat nähtäisiin oikeassa valossa.⁴ Täysin väärä on se Ray Monkin väite, että Carnapin artikkelin jälkeen Wittgensteinin filosofiset keskustelut Waismannin kanssa ”viimeinkin loppuivat”.⁵

Wittgenstein valitti asiasta tuotuneeseen sävyyn Schlickille, joka puolestaan piti yhteyttä Carnapiin. Jo aikaisemmin Carnap oli joutunut vastaavanlaisen pommi-

tuksen kohteeksi artikkelin käsikirjoituksen lukeneen Otto Neurathin (1882–1945) taholta. Carnap oli esitelmöinyt aiheesta Ernst Mach -yhdistyksessä 20.5.1930 ja psykologi Karl Bühlerin tutkijakollokviossa 28.5.1930 sekä saanut artikkelinsa ensimmäisen version valmiiksi 3.6.1930,⁶ mutta sitä edelsi todellakin Neurathin piirin kirjasarjaa varten talvella 1929–1930 laatima ja Carnapin tiedossa hyvin ollut teos *Der wissenschaftliche Gehalt der Geschichte und Nationalökonomie*, jonka Schlick hylkäsi, kun katsoi sen epäkypsäksi raakileeksi. Täysin uudelleen kirjoitettuna teos ilmestyi 1931 nimellä *Empirische Soziologie*. Sitä ennen Neurath oli ottanut uudesta ajatustavasta käyttöön nimityksen ”fysikalismi”, ennen muuta Carnapille ja erälle muille ystävilleen kotonaan maaliskuun alussa 1931 järjestämässään keskustelussa ”Besprechung über Physikalismus”.

Carnapin ja Neurathin välinen myrsky vesilasissa tyyntyi pian. Carnap liitti julkaistuun artikkeliinsa maininnan Neurathin prioriteetista ja nämä kaksi olivat mitä lähimpiä liittolaisia Wienin piirin ”vasemmistossa”, kuten he kantansa käsittivät. Kaikki olivat omaksuneet Wittgensteinilta sen ajatuksen, että filosofia on kielen analyysiä, mutta muulla tavoin Wittgensteinilla ei ollut mitään vaikutusta Neurathin ja Carnapin fysikalistisen kannan syntyyn. Jo *Tractatusta* luettaessa Neurath oli esiintynyt Wittgensteinin äänekkäänä kriitikkona. Hänen fysikalisminsa oli yritys yhdistää toisiinsa marxismi ja Wienin piirin empirismi.

Waismann oli pitänyt piirin jäsenille 8.5.–7.7.1930 useita luentoja Wittgensteinin uusista Bertrand Russellia vastaan suunnatuista logiikan ja matematiikan filosofian ajatuksista. Carnap oli tehnyt niistä pikakirjoituksella muistiinpanot, mutta mitään fysikalismia niistä ei ollut pääteltävissä.⁷ Waismannin piirille kirjallisesti esittämät ja Carnapin tuntemat ”teesit” Wittgensteinin ajatuksista kertoivat sitä paitsi aivan muusta.⁸ Carnapin oli mahdoton käsittää, mitä Wittgenstein oikein tarkoitti plagiarismisyytöksellään. Keskusteluyhteytensä Carnapiin Wittgenstein oli katkaissut jo Wienissä, ennen pääsyään filosofian tutkijaksi Cambridgeen. Carnap ei pystynyt näkemään Wittgensteinin purkausta muuksi kuin jonkinlaiseksi henkilökohtaisen pahoinvoinnin osoitukseksi.

Carnap sai 1931 ensimmäisen professorinsa Prahasta, paljolti siellä fysiikan professorina vaikuttavan Philipp Frankin ansiosta. Neurath yritti kirjeissään pitää häntä ajan tasalla Wienin tapahtumista, tietysti kovin puolueelliselta kannaltaan. Hän kirjoitti Carnapille 10.5.1932, siis muutamia päiviä Wittgensteinin plagiarismiväitteen jälkeen: ”Otaksutavasti Waismannin kirja etenee, mutta Wittgenstein tuottaa koko ajan arvoituksellisia teesejä, joita on vaikea muotoilla aina täysin uudelleen...”

Sitten seurasi todellinen uutinen: ”Wittgensteinin on määrä kirjoittaa kirja ja Waismannin avustaa häntä.” Tämä viittasi siihen, että Wittgenstein oli menettämässä luottamuksensa Waismanniin, mutta ei suinkaan luopumassa Schlickin jatkuvasti ensiarvoisen tärkeänä pitämästä kirjahankkeesta, vaan ottamassa siitä päävastuun.

Neurath jatkoi, nyt jo ilmeisen tietoisena siitä, että jotain yhteistä täytyi olla olemassa: ”Pääasia on, että heidän lahkolaisoppinsa yhä enemmän lähestyy totta oppia sellaisena kuin me sitä nykyisin edustamme. Neider pohdiskeli, olisiko historiallisesti mahdollista, että minun piirissä väsymättä

esittämäni kritiikki olisi kulkeutunut Waismannin kautta Wittgensteinille vai olisiko nimenomaan tunnettu tapahtumien toistuminen seuraamus samanlaista käyttäytymistä aiheuttavasta kokonaisen luokan yhteiskunnallisesta kokonaistilanteesta.”

Sitten 24.6.1932: ”Waismann näyttää sisäisesti yhä enemmän etäännyvän meistä, vaikka eräät hänen muotoilunsa lähentyvätkin meitä. Seminaarissa on jo jännitteitä.” Ja 27.7.1932: ”Kuten Hollitscher minulle kertoo, Waismann näyttää Wittgensteinin kanssa lähestyvän enemmän minun kantaani, minkä kanssa kilpailee kaksin verroin pontevampi minun kantani hylkääminen. No, nähdäänpä.”

Heinrich Neider ja Walter Hollitscher olivat piirin nuoria osallistujia, kumpikin Neurathin kanssa samansuuntaisesti ajattelevia ja Neurathin tietolähteitä tapahtumiin, joihin Neurathilla ei Wienin yhteiskuntatieteellisen museon johtajan virkatehtävien vuoksi tai muista syistä ollut pääsyä.

Lopulta 10.8.1932 Neurath kertoi Carnapille: ”Nyt näyttää siltä, että Schlick ja Waismann puhuvat piirissä työstäni sellaisella tavalla, että jokaisen täytyy päätellä minun olevan sen matkija, mitä toiset ovat ajatelleet...”

Nähtävästi plagiarismisyytely alkoi purra, nyt kohteenaan Schlickille vastenmielinen Neurath. Johonkin rajaan yhtäläisyyttä varmasti esiintyi. Asia koettiin tärkeäksi, kun siitä ryhdyttiin prioriteettikiistelyyn.

Wittgensteinin uudet katsomukset

Ei ole selvillä, mitä kaikkea Wittgenstein tiesi Wienin piirin käymistilasta, jolla ei sinänsä ollut hänelle painoarvoa, mutta joka tapauksessa hän tuli vuotta myöhemmin viheltäneeksi pelin poikki. Hän kirjoitti Schlickille 2.9.1933 haluavansa ”kerrankin selittää Teille *perusteellisesti* työni tulokset”.

Näin tapahtui. Wittgenstein tuli tapaamaan Adrianmeren rannalla Lauranassa lomailevaa Schlickiä syyskuun puolivälin tienoilla kymmenen päivän ajaksi. Ilmeisesti tuolloin hän saneli Schlickille niitä ajatuksiaan, jotka on julkaistu sekä Bergenin CD-ROMissa että yllättäen myös Bakerin editiossa. Waismann sai ne tietysti Schlickiltä tietoonsa, mutta mikään ei viittaa siihen, että Waismann olisi ollut mukana tuossa kohtaamisessa. Schlick kommentoi kirjeessä Carnapille, että Wittgenstein oli ollut Italiassa mitä parhaassa terässä.

Seuraavan talven luennoissaan Wienissä Schlick saattoi selvittää kuulijoilleen uutta merkityksen teoriaa: ”Ei sana määrää mielikuvaa ja saa siltä mieltään, vaan sanan käyttö muodostaa sen merkityksen. Tästä tärkeästä oivalluksesta olemme kiittolisuudenvelassa Ludwig Wittgensteinille (tätä nykyä Cambridgessä), joka on ensimmäisenä osoittanut, ettei sanan merkitys koostu viittaamisesta sitä vastaavaan esineeseen, vaan niiden sääntöjen esittämisestä, joita sanan käyttö noudattaa. Ei merkitys määrää sanan käyttöä, vaan käyttö on sanan merkitys.”⁹

Waismannin kirjan asiat näyttivät olevan hyvin. Schlick kirjoitti Carnapille 12.3.1934 tyytyväisenä: ”Waismannin kirja on todellakin aivan valmistumaisillaan; tarvitaan vain pieniä korjauksia ja lisäksi Wittgenstein, jota odotan tänne viikon kuluessa, haluaisi mielellään varustaa kirjan huomautuksilla. Omassa osuudessaan Waismann on työskennellyt valtavan

ahkerasti; valtavan aineiston todella julkaistavasta viimeisestä tiivistelmästä oli jo jouluna kolmannes valmiina...”

Wittgensteinin tyytymättömyys ei kuitenkaan näytä rajoittuneen joidenkin huomautuksien esittämiseen. Wienistä juuri esitelmämatkalta Prahaan palannut Carnap valisti Neurathia 13.4.1934: ”Waismannilla on kirjansa todella valmiina, mutta hänen harmikseen Wittgenstein haluaa lomilla muokata sen kokonaan uudestaan: uskon Waismannin käsittelevän kirjassaan enemmän niitä probleemeja, joissa hän on meitä lähellä, loogista analyysiä ja sellaista, ei minälauseita jne.”

Waismannin pikakirjoituksella muistiin merkittävät Wittgensteinin sanellut ja keskustelut Schlickin ja hänen kanssaan vuosilta 1929–1932 käsittävät noin kaksisataa painosivua siinä muodossa, jossa B.F. McGuinness ne julkaisi 1967 Waismannin postuumina kirjana *Wittgenstein und der Wiener Kreis*. Ne jo itsessään muodostivat valtavan aineiston. Lisäksi tuossa vaiheessa olivat olemassa Wittgensteinin sanellut Schlickille ja muutakin – puhumattakaan siitä, että *Tractatusta* ei minkään viittauksen mukaan toistaiseksi ollut sellaisenaan suljettu kokonaisuuden ulkopuolelle.

Tässä on vaarallista lähteä Wittgensteinin varhaisen ja myöhäisen filosofian jyrkästi erottavasta kaksijakoisesta kuvasta. Ei Schlickille eikä Waismannille voinut vielä Lauranan tapaamisen jälkeenkään muodostua siitä sellaista näkemystä, jonka Wittgensteinin eräät oppilaat vakiinnuttivat 1950-luvulta alkaen. Wittgenstein oli kyllä kirjoittanut *Tractatuksesta* Schlickille 20.11.1931: ”En ole nykyään samaa mieltä *kovin, kovin* monien kirjan muotoilujen kanssa.” Silti erikantaisuuksista ei ollut olemassa sellaista yksityiskohtaista luetteloa, jota kirjaa edelleen arvossa pitänyt Waismann ja myös Schlick olisivat tarvinneet, varsinkin, kun Wittgenstein ei täydellisesti kieltänyt kirjaansa.

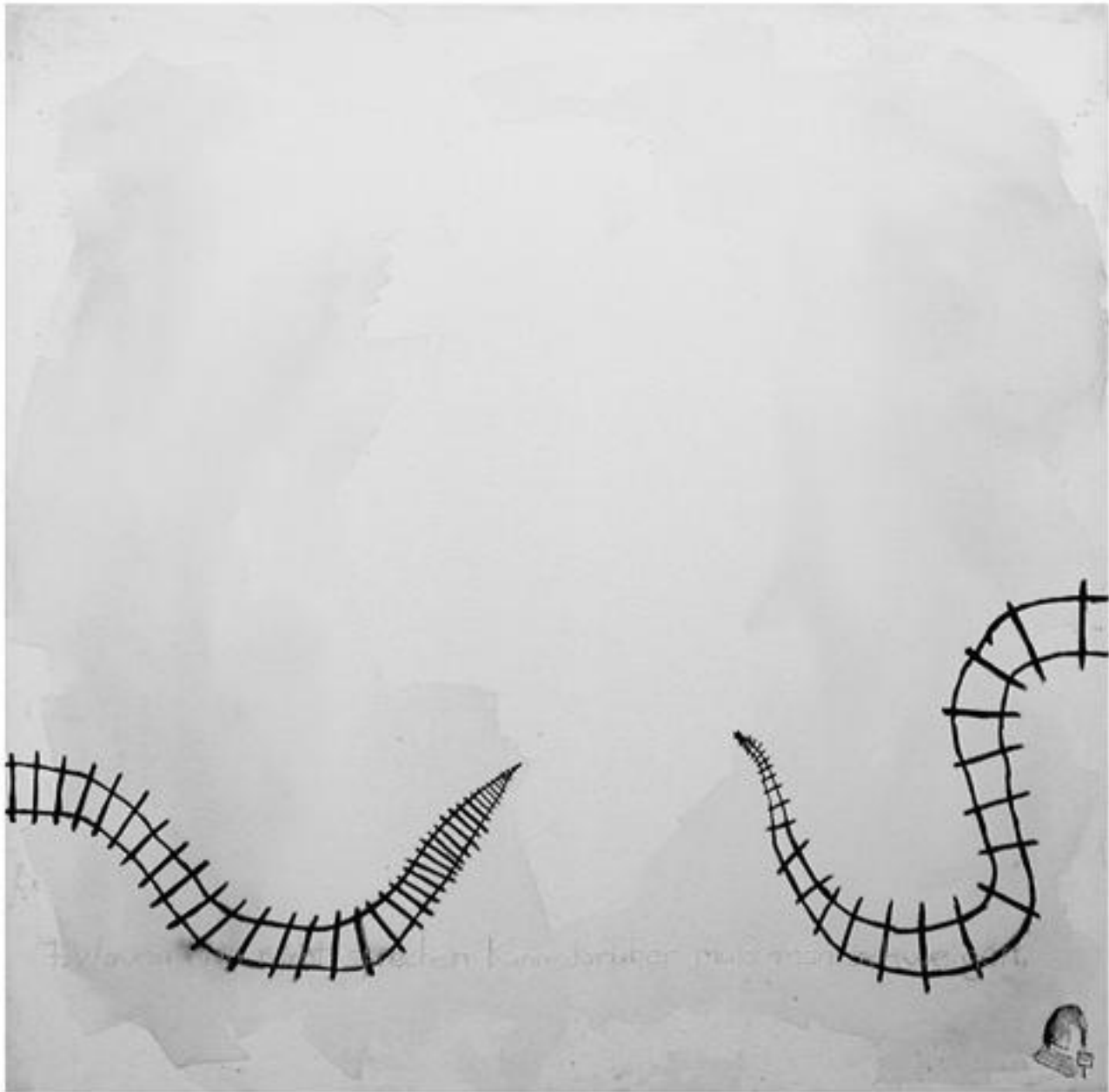
Kääntein Wittgensteinin ajattelussa voi jälkikäteen sanoa tuolloin jo tapahtuneeksi, mutta ei pidä kuvitella, että kaikki Wittgensteinin käsi- ja konekirjoitukset olisivat olleet Schlickillä ja Waismannilla vapaassa kierrossa. Se tiedetään, että heillä oli hallussaan Wittgensteinin uusia kirjoituksia, mutta heidän lähteensä olivat sittenkin rajalliset.

Vuodesta 1934 tuli toisenlainen kuin Schlick ja Waismann olivat odottaneet. Waismann valitti Schlickille 13.4.1934: ”Minulle ei kuulu hyvää, olen hyvin huolestunut kirjasta, sillä Wittgensteinilla on mielessään aivan uusi työ...” Vasta tällöin näyttää selvinneen, että kirjan tulisikin olla jotain kokonaan toista kuin Waismannin vuosikausien aherrus.

Toivosta ei silti luovuttu. Wittgenstein oli yhä hankkeessa mukana.

Schlick valisti myöhemmin, 10.5.1934, Carnapia tilanteesta seuraavaan tapaan: ”Waismann on varmaan kertonut Sinulle kirjansa uusimmasta kohtalosta: asia on onneton, mutta voi ainakin sanoa, että nyt kirja joko tehdään kesällä Wittgensteinin avulla valmiiksi tai sitten se jää ylipäänsä painamatta. Päästään ainakin selville vesille. Wittgensteinin oma käsikirjoitus, josta minulla on suuri osa hallussani, on mitä nerokkain; se todella selvittää filosofisia ongelmia ilman minkäänlaista formaalista valmistelua tai erityisiä teknisiä apuneuvoja.”

Ei ole selvää, mihin käsikirjoitukseen Schlick viittasi. Kannattaa kuitenkin huomata, että hän käytti yksikköä. Kahta kuukautta aikaisemmin hän oli kuvannut tilannetta

Tomi Dufva, Sitä mistä ei voi puhua, on vaiettava. Triptyykistä *Wittgensteinin traktori*, vesiväri kankaalle, 2003 (160x160 cm).

siten, että Wittgenstein haluaa varustaa Waismannin kirjan huomautuksilla. Mutta nyt oli olemassa käsikirjoitus. Oliko se tarkoitettu yhteiseen kirjaan, kuten mainintaa edeltäneistä lauseista voisi kuvitella? Vai oliko se jokin tästä erityisestä hankkeesta riippumaton teksti?

Kallistuisin riippumattoman tekstin puoleen, sillä Waismannilla ei ollut samanaikaisesti mitään laajempaa Wittgensteinin tekstiosuutta tulevaan kirjaan, luonnostelma kylläkin.

Tärkeä käynti Wienissä

Kesän tullessa huhut ja odotukset kiersivät. Neurath ei ollut enää paikalla. Dollfussin pystytettyä diktatuurinsa Itävaltaan hän oli joutunut maanpakolaiseksi Alankomaiden Haagiin ja lisäksi hänen arkistonsa oli takavarikoitu Wienissä.¹⁰

Kirjeessään Neurathille 13.6.1934 Neider käytti kieroilmaisuja, ehkä peittääkseen vaarallisessa poliittisessa tilanteessa nimet, mutta samalla varmasti ironisoidakseen: ”HERRA tulee vielä kesäkuussa Wieniin. Profeetta ja hänen opetuslapsensa odottavat ahdistuneen jännittyneinä. Kenties uusi ilmestys ylittää täysin inhimillisen käsityskyvyn.”

Kirjeessään Carnapille 24.7.1934 Schlick selosti Wienissä olleen kuumaa ja kiihkeätä. Wittgenstein oli tullut Englannista tällä kertaa myöhään eikä Schlick ollut ehtinyt paljonkaan puhumaan hänen kanssaan. Puhelimitse hän oli kuullut Waismannilta tilanteen: ”Waismannin kirjan viimeisin kehitysvaihe on se, ettei hän kirjoittaisi sitä ensinkään, vaan Wittgenstein tekisi sen itse!” Schlick pyysi Carnapia vaikenemaan asiasta, koska ”tämä mahdollisesti ei ole asian viimeinen vaihe ja epäonnistesta kirjasta on jo muutenkin levitetty liikaa huhuja”.

Kuitenkin jo paria päivää myöhemmin, 27.7.1934, Neider juorusi Neurathille, että Wittgenstein halusi kokonaan estää Waismannin kirjan julkaisemiseen ja sen vuoksi ostaa sen oikeudet itselleen. ”Sitten hän haluaa kirjoittaa kirjan itse. Miten pieni onkaan tämä suuri!” Waismann oli käyttänyt kirjaan suuren osan elämästään ja pannut siihen kaiken toivonsa.

Waismann oli 9.8.1934 majatalossa. Hänen käytössään oli vain lyijykynä. Sillä hän laati Schlickille pitkän kirjeen, jossa kynän jälki himmenee paikoitellen kopioissa näkymättömiin. Vuoden 1967 editiossaan McGuinness on lainannut siitä eräitä vaikuttavia kohtia, jotka kiertävät yhä uudestaan Wittgenstein-kirjallisuudessa, mutta kirjeen kokonaisuus on jäänyt tuntemattomaksi. Se kuuluu näin:

”Haluan kertoa Teille lyhyesti, mitä olen sopinut Wittgensteinin kanssa. Perjantaina ennen lähtöänne matkalle Wittgenstein tuli luokseni, jotta aloittaisimme yhdessä disposition tekemisen. Osan olin jo kirjoittanut. Wittgenstein osoittautui kuitenkin heti alkuun tyytymättömäksi ja selitti, että *noin* ei kirjaa suinkaan voi aloittaa. Kummallisuus on siinä, että juuri tämä alku on peräisin häneltä. Kehitellessään kokonaisuuden suunnitelmaa pääsiäisenä hän oli nimittäin ennen muuta selostanut minulle, miten hän käsitti alun ja jopa kirjoittanut paperiarkille varsin seikkaperäisiä huomautuksia – juuri ne lauseet, joita hän nyt kammoksui. Kun sanoin hänelle tämän, hän ei mitenkään suostunut uskomaan, kunnes

onneksi löysin arkin ja saatoin osoittaa hänelle mustaa valkoisella, että nämä lauseet olivat peräisin häneltä. En kirjoita Teille tästä yksityiskohdasta missään tapauksessa syyttääkseni Wittgensteinia. Hänellähän on ihmeellinen lahja nähdä asiat aina uudestaan aivan kuin ensimmäistä kertaa. Mutta tapaus osoittaa mielestäni kuitenkin, miten vaikeaa yhteistyö on, kun hän näet yhä uudestaan seuraa hetken mielijohdetta ja repii aikaisemmin luonnostelmansa. Te tiedätte, miten äärettömän korkealle arvostan Wittgensteinin arviota ja miten mielelläni tekisin sellaisen työn hänen kanssaan, jos näkisin sen pienimmässäkään määrin mahdolliseksi, siis jos todella olisi kysymys vain suunnitelman parantamisesta.”

”Mutta näin näkeekin vain, että rakennus revitään pala palalta matalaksi ja että kaikki saa hitaasti täysin toisen hahmon, niin että tuntuu lähes täysin yhdentekevältä, miten ajatukset yhdistetään, kun lopulta ei jää kiveä kiven päälle. Ennen muuta tämä ei ole mitään *yhteistä* työtä: Minunhan ei tarvinnut tehdä ylipäänsä mitään dispositiota, vain katsella, miten Wittgenstein etsii täysin toista tietä. Ja tämän hän näytti äkkiä itsekin huomaavan. ’On pirunmoista työskennellä kanssani’, hän sanoi, ’voin kulkea vain *omaa* tietäni enkä tiedä koskaan edeltä käsin, minne se johtaa’. Hän ilmaisi tuntevansa, että yksin työskennellessään hän saisi samassa ajassa aikaan enemmän, koska silloin hän voisi kokeilla rakennetta kymmenellä tavalla ja hylätä ne ehkä kaikki ja tehdä aivan toisella tavalla. Hän puhui totta. Wittgenstein työskentelee siis elokuun loppuun saakka yksinomaan disposition parissa. En tiedä, saako hän sen siihen mennessä valmiiksi. Minun pitää sitten toteuttaa työ tämän disposition mukaisesti. En tiedä, pystynkö siihen, siis riittävätkö ensinnäkään kykyni siihen, ja toiseksi, onko luonnos ehkä ristiriidassa vakaumukseni kanssa (mitä hiljaisesti hieman pelkään). Mutta jos oletetaan, että suoriudun tästä työstä, syntyy jatkokysymys siitä, eikö silloin ole harhaanjohtavaa, että nimeni on kansilehdellä; sehän ei lopultakaan ole *minun* kirjani. Tästä riitelimme pitkään – mutta toistaiseksi keisarin parrasta, sillä dispositiotahan ei ole vielä tehty. Odotetaan siis elokuun loppuun, sittenpä nähdään, mitä tuleman pitää.”

Kirje kannattaa lukea tarkasti. Kysymys on keskeisestä todisteesta.

Saatuaan kirjeen Schlick kiiruhti 11.8.1934 korjaamaan Carnapille aikaisemmin välittämänsä tiedon. Wittgenstein laatisi meneillään olevan kuun aikana ”yksityiskohtaisen disposition” ja Waismannin tulisi sitten ”täyttää luuranko lihalla – en kadehdi hänen työtään”.

Waismann ei ollut käyttänyt dispositiosta lisämääritystä ”yksityiskohtainen”, mutta jostakin syystä Schlick lisäsi sen kirjeeseensä Carnapille. Tiesikö hän asiasta enemmän kuin Waismann? Oliko hän ehkä sopinut Wittgensteinin kanssa siitä, että Waismann tarvitsi yksityiskohtaisen disposition?

Schlick ei maininnut mitään siitä, oliko hänellä itsellään ollut jokin mahdollinen rooli Wittgensteinin pään kääntämisessä. Edellisessä kirjeessään Carnapille hän oli kuitenkin varoittanut, että mahdollisesti Wittgensteinin kanta ei ollut lopullinen. Ehkä hänellä oli ollut tapaaminen Witt-

gensteinin kanssa, sillä asia oli hänelle äärimmäisen tärkeä. Hänhän näki kysymyksessä olevan koko kirjan kohtalon, vieläpä hänen toimittamansa kirjasarjan ensimmäisen, kauan odotetun ja julkisesti mainostetun.

Wittgenstein oli ylipäänsä pysynyt hankkeessa mukana juuri ja vain Schlickin toivomusten mukaisesti.

Mitä oli tapahtunut?

Miten disposition kävi? Syntyikö sitä koskaan? Yhteisen kirjan suunnitelma ei ollut ainakaan vielä elokuun alkupuolella 1934 kuollut. Alun ärtymyksen ja villeinä kiertävien huhujen jälkeen Wittgenstein osoittautui sittenkin yhteistyöhaluiseksi, tosin tietysti omilla ehdoillaan. Olisiko hän Waismannin ja mahdollisesti myös Schlickin kanssa tehdyn välipuheen jälkeen yksinkertaisesti manannut maan koloon ihailijansa Waismannin, syönyt sanansa ja jättänyt disposition tekemättä? Niin äkkiväärä kuin Wittgenstein olikin, sellaista hänestä on vaikea uskoa.

Olisiko dispositio kadonnut? Wittgenstein-kirjallisuus ei sellaista dispositiota tunne. McGuinness totesi johdannossaan Wittgensteinin lupaamasta suunnitelmasta ilman perusteluja: ”Siitä ei näytä tulleen mitään, niin että Waismann lopulta suuntautui panemaan kokoon viimeistelyä muotoa kirjastaan *Logik, Sprache, Philosophie*. Tämän piti nyt olla hänen oma teoksensa...”¹¹

Tämä kirjallisuudessa yleisesti omaksuttu käsitys on lähteiden puuttumisesta tehty päätelmä. Asiaa ympäröinyt hiljaisuus elokuusta 1934 saman vuoden loppuun onkin silmiin pistävä. Wienin piirin kirjeenvaihdosta tuolta ajalta ei löydy ainoatakaan viittausta tilanteen kehittymiseen. Mutta jos Wittgenstein yksinkertaisesti oli jättänyt lupauksensa täyttämättä ja häipynyt jälkeä jättämättä, miksi edes häneen ivaillen asennoitunut ja Waismannin osaa säälinyt Neider ei raportoinut Neurathille sitä, millaiseksi roistoksi Wittgenstein on osoittautunut? Olisiko Waismann sittenkin saanut käsiinsä aarteen, joka vaiensi pahat kielet?

Schlickille käänne olisi ollut suuri pettymys. Olisiko se ollut niin suuri, ettei hän olisi voinut rehellisesti kertoa muutoin jopa sinuttelemalleen Carnapille, että näin tässä nyt kävi?

Bakerin kuvaus esipuheessa on hieman informatiivisempi: ”Joskus vuoden 1934 loppua kohti Waismann suostutti Schlickin siihen, että suunnitelma ei toiminut. Siitä ei tulisi mitään, koska heti kun jotain oli tehty, se välittömästi mitätöitiin. Nämä kaksi pitivät ’keskiyön kokouksen’ Wittgensteinin kanssa yrittääkseen ratkaista tämän kriisin (näin Karl Menger muistaa Waismannin kirjeen, jossa selostettiin *Logik, Sprache, Philosophie* historiaa). Lopputuloksena oli se, että Wittgenstein vetäytyi tekijäkumppanuudestaan ja samalla kaikesta enemmästä osallisuudesta kirjan kirjoittamiseen, mutta samalla oikeutti kaksikon edistämään hanketta juuri niin kuin he katsoivat oikeaksi.”¹²

Muistelma on hyvin epämääräinen. Piiriin osallistuneelta matemaatikko Karl Mengeriltä on kuitenkin peräisin monia luetettavia tietoja. Yöhön asti venynyt kokous on todella voitu pitää. Se on voinut tapahtua 1934 ennen Wittgensteinin poistumista ”lomaltaan” Wienissä tai sitten saman vuoden jouluna, joskin on epäilty, kävikö Wittgenstein

silloin edes Wienissä. Seuraavan vuoden kesänä hän ei kuitenkaan tullut Wieniin. Hän suunnitteli matkaa Neuvostoliittoon, minkä hän sitten toteuttikin.

Elokuu 1934 näyttää siten olleen Wittgensteinin viimeinen intensiivisen yhteistyön ajankohta parivaljakon Waismann ja Schlick kanssa. Ei ole merkkejä siitä, että se olisi päättynyt riitaan, mutta myöskään yhteistyö ei enää koskaan palautunut.

Bakerin kuvaamalle lopputulokselle on löydettävissä Mengerin myöhäistä muistikuvaa luotettavampi kirjallinen aikalaistodiste, vieläpä Wittgensteinin omin sanoin esittämä.

Wittgenstein kirjoitti Schlickille Venäjän suunnitelmistaan kertovassa kirjeessään 31.7.1935: ”Nähdessäni Waismannin viimeisen kerran sanoin hänelle, että hän voisi käyttää jotakin käsikirjoituksestani kirjaansa. Kuka tietää, tulenko koskaan enää kirjoittamaan mitään ja haluaisin jonkun ymmärtävän käsikirjoituksiani ja käyttävän niitä. Sillä en haluaisi, että viimeisten kuuden vuoden runsas työni olisi ollut turha.”

Wittgensteinin kausi Cambridgessä oli loppumassa. Tuloksena oli ollut valtaisa määrä käsikirjoituksia, kirjojen laajuisia kylläkin, mutta ei sellaista, jotka tekijä itse olisi kelpuuttanut painettavaksi kirjaksi.

Ajankohdan tuntemukset tarttuivat Wittgensteiniin. Hän piti mahdollisena jäädä pysyvästi Neuvostoliittoon. Siellä hänelle tultiin tarjoamaan mahdollisuutta opettaa Kazanin yliopistossa, mutta ei hänen toivomaansa ei-intellektuaalista työtä. Käynti jäi lyhyeksi. Yllä lainatussa kirjeessään Wittgenstein vielä huomautti, että jos hän ylipäänsä palaisi Englantiin niin todennäköisesti hän ei tulisi filosofoimaan.

Waismannille Wittgenstein oli kirjoittanut samaan sävyyn kuin Schlickille, jo hieman aikaisemmin, 19.5.1935: ”Olen nyt seitsemän vuoden ajan tehnyt raskasta ja *tuloksetasta* työtä enkä ole tänä aikana pelkästään ollut julkaisematta mitään, vaan epäilen nyttemmin, tulenko koskaan saamaan työni sellaiseen muotoon, jossa uskoisin voivani sen julkaista.”¹³

Tällaiset lausunnot ja myös Schlickin kuolema 1936 synnyttivät Waismannille kovan paineen. Hän ilmaisi sen kirjoittaessaan Carnapille 4.3.1937: ”Koska Schlick ei valitettavasti enää päässyt muokkaamaan uutta tietoteoriaa ja kun myös Wittgenstein, kuten hän minulle toistuvasti sanoi, ei tule julkaisemaan ajatuksiaan, niin minä olen nykyään ainoa, joka tuntee nämä ajatukset ja pystyy kehittämään niitä.”¹⁴ Waismann ei ottanut huomioon Wittgensteinin opetustyötä Cambridgessä, mutta tärkeätä tässä ei ole se, vaan Waismannin oma käsitys tilanteestaan ja sen hänelle asettamasta vaatimuksesta.

Wittgenstein siis kelpuutti 1935 Waismannin kirjoittamaan yksinään suunnitellun kirjan. Tässä hän näytti ajattelevan täysin sen sopimuksen mukaisesti, johon edellisen vuoden elokuussa oli päädytty. Hän jopa luotti siihen, että Waismann pystyisi tekemään työn ymmärrettävästi ja että se voisi muodostua avaimeksi hänen monivuotisen työnsä tuloksiin, jolloin tämä työ ei olisi ollut turhaa.

Edelleen Waismannilla oli lupa käyttää kirjassaan hyväkseen Wittgensteinin käsikirjoitusta. Mutta miksi Wittgenstein käytti käsikirjoituksesta yksikkömuotoa? Waismannilla ja Schlickillähän oli runsaasti käsikirjoituksia Wittgensteinin tuoreimman ajattelun eri muodoista. Miksei

Wittgenstein viitannut kaikkiin niihin ja sanonut, että Waismann käyttäköön niitä parhaansa mukaan hyväkseen?

Oliko jokin käsikirjoitus erityisasemassa Waismannin tulevan kirjan kannalta?

Vastaus tähän on myönteinen, jos lähdetään siitä, että Wittgenstein oli pitänyt lupauksensa ja laatinut kirjalle yksityiskohtaisen disposition. Silloin ”jotakin käsikirjoituksestani” oli *understatement*, mutta samalla se jätti Waismannille vapaat kädet. Kirjastahan piti viimeisen suunnitelman mukaan lopulta tulla nimenomaan Waismannin oma.

Wittgensteinin kirjallisen jäämistön joukossa on eräs irrallinen sisällysluettelo. Sitä kuitenkin on vaikea kuvitella tarkoitettuun tehtävään. Sellaisen laatimiseen ei olisi tarvittu useampia viikkoja, ja siitähän kesällä 1934 oli ollut kysymys, miten paljon Wittgenstein ehtisi kirjoittaa ennen paluutaan Cambridgeen.

Wittgensteinin salaista luentaa

Jos syksyllä 1934 Wittgensteinin nimi puuttuikin Wienin piirin kirjeenvaihdosta, niin seuraavana keväänä tilanne oli täysin toinen.

Tämä on piirre, joka on jäänyt piiloon sekä Wienin piirin että Wittgensteinin historiankirjoittajilta. Taas on tarpeen viitata McGuinnessin esipuheeseen, jonka lausunnon myöhemmät kirjoittajat ovat ottaneet todesta. Hänen mukaansa Viktor Kraft (1880–1975) oli vahvistanut, ettei vanhaa yhteydenpidon mallia Wittgensteinin ja Wienin piirin välillä vuoden 1932 jälkeen enää jatkettu: ”Waismann ei siis enää tullut Wittgensteinin uusien aatteiden kanssa kokouksiin.”¹⁵

Tässä on totta sen verran, että tietynlainen muutos tapahtui. Plagiarismisyttökset Carnapia kohtaan näyttävät muodostuneen taitekohdaksi. Wittgensteinin uusia ajatuksia ei enää julkisesti ja avoimesti otettu käsittelyyn Wienin piirissä. Pidettiin huoli siitä, ettei Wittgenstein saisi tietää asiasta mitään. Vanhan Kraftin muisti on pettänyt tai sitten hän ei ollut läsnä kokouksissa ensinkään.¹⁶

Kun mitään ei ollut kuulunut, Carnap kyseli 27.12.1934 Schlickiltä: ”Miten Waismannin kirja jaksaa?” Vastaavasti Neurath uteli 4.1.1935 Neiderilta: ”Miten Wittgensteinin asia on? Kertokaa. Miten Waismannin kirja voi.”

Vihdoin 12.1.1935 Neiderilla oli kerrottavaa Neurathille. Hän selosti, että piirissä olivat nyt myös Edgar Zilsel, Alfred Tarski ja joukko nuorempia. ”Toissapäivänä luettiin hyvin mielenkiintoinen Wittgensteinin käsikirjoitus, joka suuntautui sitä väitettä vastaan, että ei-fysikaalisen kielen lauseet olisivat metafysisiä.” Neider kuvaili, että metafysisiä, siis mielettömiä, olivat Wittgensteinille vain ne lauseet, jotka eivät olleet periaatteessakaan todennettavissa. Sellainen lause kuin ”Kipu on Karlin ruumiissa” sen sijaan oli hänen mukaansa periaatteessa intersubjektivisesti todennettavissa, vaikkakaan ei fysikaalisesti tulkittavissa. Fysikaalinen kieli ei riittänyt kaiken kokemuksen kuvailuun. Psykologinen kieli oli sallittu. Kokemus ”Minua koskee” poikkesi perusluonteisesti fysikaalisesta.

Neurath tiedotti Wienin piirin uudesta Wittgensteinin kirjoitusten lukuprosessista heti 18.1.1935 fysikalistikumppanilleen Carnapille: ”Schlick-lahkosta kantautuu korviini vain hämääriä viestejä. Kaikkiahhan sitoo vaitiolovalta siitä,

mitä pyhistä kirjoista kuiskutellaan – paitsi siinä tapauksessa, että joku ’siteeraa’ pyhintä... Odotan nyt vain, miten Waismannin ja Wittgensteinin julkaisukysymys ratkaistaan.” Neiderille hän kauhisteli samana päivänä lähettämässään kirjeessä sitä, että pyhää kirjaa luetaan valahtoisesti.

Pian, 22.1.1935, Neider totesi, että Karl Popperia ja Walter Hollitscheria ei ollut pidetty riittävän arvoisina päättäkseen profeetan palvelijan sisimpään piiriin. Kun Wittgenstein oli Neiderilla herra ja Schlick hänen profeettansa, niin profeetan palvelija lienee sitten tarkoittanut Waismannia. Neider jatkoi: ”Kauhukseni huomaan muuten unohtaneeni kirjoittaa Teille, että ’pyhän kirjan’ luennoista on noudatettava mitä ankarinta vaiteliasuutta. Vetoan siksi Teihin hartaimmin, että ette käyttäisi hyväksenne tahdittomuuttani. ... Wittgensteinin käsikirjoituksen luenta jatkuu ensi kerralla. Syvimmän salaisuuden sinetillä myös Teille tullaan selostamaan sitä.”

Piirin kokoukset jatkuivat torstai-iltaisain pitkin kevättä. Toistuvasti Neurath sai selontekoja ajankohtaisista käänteistä. Neider kertoi 8.2.1935, että Rose Rand ei enää tullut piirin kokouksiin, koska Schlick oli suositellut hänen asemestaan kansanopiston opettajaksi erästä toista neitiä.

Myös Carnap kirjoitti Neurathille 13.3.1935. Hän kertoi, miten Philipp Frank oli käynyt Schlickin piirin kokouksessa helmikuun loppupuolella ja joutunut väittelyyn. Waismann oli esitelmöinyt. Neurathin ennusteet Waismannin ”femenologista iduista” olivat surullisesti toteutuneet. Paikalla oli ollut tyypillisesti Karl Mengerin, Kurt Gödelin ja Alfred Tarskin piilevä oppositio, joka antoi kuulua itsestään vasta Frankin esiinnyttyä päättäväisesti Waismannia ja Schlickiä vastaan. Silloin Schlick oli heti perääntynyt ikään kuin mitään ei olisi tarkoitettukaan, ollut tietysti yhtä mieltä Frankin kanssa jne., mihin Waismann ei ollut ensinkään tyytyväinen.

Carnap epäili 26.3.1935, että Frankin vierailu saattaisi olla piirin lopun alkua. Alkuvaiheessaan piiri ei ollut pelkästään saanut Wittgensteinilta virikkeitä, vaan nojautunut katsomustensa olennaiselta osalta Wittgensteiniin. Nyt sen sijaan oli tapahtunut selkeä loitontuminen. Carnap toisin sanoen näki piirin olevan hajaantumassa Wittgensteinin uusien katsomusten vuoksi. Tosiasiassa Wienin maaperällä oli syntymässä paljon isompi ero – se, joka myöhemmin tuli luonnehtimaan brittiläisten ja yhdysvaltalaisen analyttisten filosofien perussuuntautumisen eroa. Englannista tuli Wittgensteinin maa, Yhdysvalloista Carnapin, noin hieman karkeistaen ilmaistuna.¹⁷

Schlick piti Wienin väittelyissä pintansa ja huomautti esittäneensä fysikalismien teesin jo ajat sitten tietoteorioteokseensa. ”Olen tarkistanut sen ja se pitää paikkansa”, Carnap jatkoi Neurathille viimeksi mainitussa kirjeessään. ”Miten me emme ole sitä aikaisemmin huomanneet?”

Vihdoin 4.4.1935 Neider alkoi puolustaa Wittgensteinin uuden filosofian merkitystä Neurathille: ”Teidän on otettava huomioon, että hän kehittyi koko ajan relativistiseen suuntaan ja on oppilaitaan paljon parempi.” Wittgenstein oli hänen mukaansa hylännyt ajatuksen erityisestä ideaalikielystä ja atomilauseista sekä korosti kaikkien kielimuotojen konventionaalisuutta. Hollitscher puolestaan paheksui 11.4.1935 Neurathille sitä, että Wittgenstein nyt ivasi Car-

Tomi Dufva, Mystistä ei ole se miten maailma on, vaan että se on. Triptyykistä *Wittgensteinin traktori*, vesiväri kankaalle, 2003 (160x160 cm).

napin katsomuksia, joita hän oli kaksi vuotta aikaisemmin itse puolustanut.

Touko-kesäkuussa piirin kokouksiin osallistui myös psykologisia tutkimuksiaan varten Eino Kailan suosituksista tullut Kai von Fieandt, joka muisteli käyntiään puoli vuosisataa myöhemmin näin: "...seurasin yhteensä kahta Wienin piirin kokousta. Moritz Schlick istui pöydän päässä, toiset pöydän ympärillä, ja tapahtui seuraavaa: Jokainen luki teoksesta – luulen, että se oli Wittgensteinia – tietyn jakson ja jatkoi siitä, mihin edellinen oli päässyt. Kierroksen jälkeen Moritz Schlick sitten kommentoi tekstiä. Sai asettaa kysymyksiä ja keskustella, mutta rehellysyyden nimissä minun on tunnustettava, että minulla ei ollut perustaa, ei riittävän hyvää tuntemusta loogisesta empirismistä eikä varsinkaan Wittgensteinin filosofiasta. En siis kyennyt osallistumaan keskusteluun enkä käsittämään, mistä oli kysymys."¹⁸

Ehkäpä joku oli kuiskannut von Fieandtille, kenen tekstiä puntaroiitiin, sillä tuoreen Wittgensteinin tekijyyden tunnistaminen oli jo itsessään merkittävä havainto. Muistelma on kuitenkin huikeasta iästään huolimatta uskottava, sillä keväällä 1935 todella luettiin Wittgensteinia. Kertomus viittaa siihen, että prosessi jatkui kesälukukauden puolelle saakka.

Vielä voi mainita, että Neider kertoi Neurathille 10.6.1935 Waismannin poistuneen piiristä häntä koipien välissä, kun Schlick kehotti kutsumaan piiriin Walter Hollitscherin, mikä puolestaan ilahdutti samansuuntaisesti ajattelevaa Neideria. Neider myös ilmoitti aikovansa puolustaa seuraavana torstaina omaa näkemystään: "Haluumme kuvausta tieteen tosiasiallisesta menettelystä, siis toteamusta siitä, missä oloissa lause hyväksytään – luonnehditaan todeksi. Tässä koherenssi pääsee oikeuksiinsa... Pidän tietysti aivan virheellisenä puhua tässä lauseen ja todellisuuden 'vertailusta' samoin kuin sitä, että näille lauseille annetaan absolutistinen erityisasema."

Tämä oli yksi kevään teemoista, sillä piirin ystäviin kuulunut Carl G. Hempel oli julkaissut kevään aikana aikakauskirjassa *Analysis* mainitun suuntaisen Neurathin totuus-käsitystä myötäilevän, Schlickin kantaa vastaan asettuneen kirjoituksen 'On the Logical Positivists' Theory of Truth'.¹⁹

Carnap kertoi Neurathille 22.6.1935 Rose Randin tarjoutuneen tekemään hänelle selostuksen piirin talvikokouksista, Wittgensteinia koskevista keskusteluista alkuperäislainsuokseen piirissä luetusta Wittgensteinin tekstistä. Carnap oli tilannut selonteon ja samalla läpilyöntikopiot Neurathille ja Hempelille, itse asiassa yhteensä viidet kappaleet. "Alkuperäisotteet Wittgensteinilta kiinnostavat meitä tietysti aivan erityisesti", hän oli korostanut Randille 31.5.1935.

Sitten Rand ilmoitti, että selostuksen jo valmistuttua Schlick oli kieltänyt sen lähettämisen. Carnap kehotti 2.7.1935 Randia neuvottelemaan vielä uudestaan Schlickin kanssa.

Vihdoin selostus tuli, mutta kirjeessään Randille 13.8.1935 Carnap ihmetteli sen vähäistä uutuusarvoa ja sen suppeutta: "Onko minulle lähettämänne selostus koko lukukaudesta vai onko se vain Schlickin sallima osa?" Carnap piti selvänä, että Wittgensteinia luettaisiin koko lukukausi. Neiderin sanoin, "pyhästä kirjasta" oli kysymys. Carnap ei tiennyt, että Rand oli seurannut vain aivan ensimmäisiä kokouksia. Kesän tullen Rand oli palannut piiriin ja hän tarjosi nyt Carnapille

selostuksia näistäkin kokouksista ja myös lähetti ne loka-kuussa.

Muistelmissaan Carnap ei kertonut tästä asiasta mitään.²⁰

Emigraatio Englantiin

Uteliaisuus Waismannin kirjasta jatkui. Kaikille näyttää olleen selvillä, että se käsittelisi Wittgensteinin uutta filosofiaa, ei enää *Tractatusta*. Carnap kävi Wienissä kesäkuun lopussa ja tapasi muun muassa Waismannin. Kirjeessään Schlickille 14.11.1935 hän kertoi Waismannin luvanneen kirjansa valmiiksi kustantajalleen Springerille lokakuuhun mennessä. "Miten on?"

Torstaiset piirin kokoukset jatkuivat säännöllisesti Schlickin johdolla, viimeinen 18.6.1936. Neljä päivää myöhemmin eräs Schlickin entinen oppilas ampui hänet Wienin yliopiston portaikolla.

Joitakin kuukausia ennen Schlickin murhaa hänen läheisin yhteistyökumppaninsa Waismann oli juutalaisena erotettu kirjastonhoitajan tehtävästään, ainoasta Schlickiä avustavasta varsinaisesta yliopistovirasta, assistenttihan olivat siihen aikaan vain palkattomia voluntääriassistentteja. Schlick oli tietysti protestoinut ankarasti päätöstä vastaan, mutta turhaan.²¹

Waismann julkaisi sinä vuonna Wienissä kirjan *Einführung in das mathematische Denken*, jossa oli nähtävissä Wittgensteinin vaikutusta. Hän myös väitteli artikkeleillaan, tärkeimpänä 'Logische Analyse des Wahrscheinlichkeitsbegriffs' vuodelta 1930. Siinä kehiteltiin Wittgensteinin oivalluksesta lähtien ensimmäisen kerran todennäköisyyden loogista käsitettä.

Pian Schlickin kuoleman jälkeen Waismann solmi Springerin kanssa muodollisestikin sopimuksen odotetun kirjansa julkaisemisesta. Tekijäksi merkittiin pelkästään Waismann ja nimi muutettiin muotoon *Das philosophische Denken*, mutta yhtä kaikki kirja ilmestyi numerona yksi sarjassa tieteellisestä maailmankäsityksestä.²² Käsikirjoitus valmistui ainakin jossakin muodossa kesäkuussa 1937.

Ammatillisessa mielessä mikään ei auttanut. Waismannin oli lähdeävä perheineen maanpakoon, ensin Cambridgeen, jonne hän saapui lokakuussa 1937, lopulta Oxfordiin. Kolmannen valtakunnan nielaistua Itävallan 1938 haave kirjan julkaisemisesta Wienissä haihtui.

Aina jaloilleen putoava Neurath aloitteli Hollannissa kirjasarjaa jatkoksi Wienissä menetetyille. Hän lupautui julkaisemaan Waismannin kirjan. Vedokset olivat jo olemassa, mutta ne tuhoutuivat pommituksessa natsiarmeijan vyöryessä maahan. Myös Neurath onnistui täpärästi pakenemaan Englantiin, jossa hän asettui internointivaiheen jälkeen Oxfordiin tekemään kuvatilastollista bisnestään brittiministeriöiden palveluksessa.

Waismann sai kirjalleen pätevän kääntäjän. Sen englanninkielisestä laitoksesta olivat siitakin jo olemassa vedokset 1939. Ajatuksena oli saksan- ja englanninkielisten laitosten samanaikainen ilmestyminen.

Kirja ei kuitenkaan tullut ilmestymään millään kielellä Waismannin koko elinaikana. Se julkaistiin englanniksi postuumisti vasta 1965 kustantajan antamalla harhaanjohtavalla nimellä *The Principles of Linguistic Philosophy*. McGuinness,

Baker ja Joachim Schulte puolestaan julkaisivat säilyneistä läpilyöntikopioista ja muistiinpanoista rekonstruoidun ja Schlickin vanhalla esipuheella varustetun saksankielisen version alkuperäisellä nimellä *Logik, Sprache, Philosophie* vuonna 1976.

Jos kirja olisi ilmestynyt aikanaan, vaikka vain pian sodan jälkeenkään, se olisi saanut osakseen valtavan huomion. Teos tulvi näkökohtia, jotka olivat valmistumisajankohtana uusia. Nyt se jäi filosofisesta debatista sivuun. Sitä saatettiin luulla jonkinlaiseksi selitysteokseksi noin vuosikymmentä aikaisemmin ilmestyneelle Wittgensteinin *Philosophische Untersuchungenille*.

Kirjallisuudessa ei ole esitetty kunnollista selitystä sille, että kirjan englanninkielinenkin versio jäi Waismannin eläessä ilmestymättä. Tuoreimmassa esityksessä Baker vain toteaa: ”Tuntemattomista syistä suunnitelma julkaista englanninkielinen käännös hylättiin.”²³

Waismannin kiistaton perfektionismi, sota ja Englannin talousolojen ongelmat ovat tosiseikkoja, mutta eivät selitykseksi riittäviä. Waismann ei koskaan täysin mukautunut uuteen kotimaahansa, ei kielellisesti eikä kulttuurisesti. Hän oli Wienin myöhäisvalistuksen kasvatti, ei kulttuurikonservatiivi. Katsomuksellisesti hän erosi jyrkästi Wittgensteinista. Hän kaipasi filosofiaan tieteenalarajat ylittävää vuorovaikutusta ja keskustelua, ennen muuta luonnontieteilijöiden ja matemaatikkojen kanssa – juuri sellaista, jota Wienin piiri oli edustanut ja joka oli brittifilosofian vanhimmille tyysijoille vierasta. Waismann putosi C.P. Snow’n myöhemmin kuuluisaksi tekemään kahden kulttuurin kuiluun. Samalla hänen henkilökohtainen elämänsä oli onneton: hänen vaimonsa teki sodan aikana itsemurhan ja hänen poikansa vuosikymmentä myöhemmin.

Kaikesta tästä huolimatta Waismann ei lamaantunut. Hän julkaisi arvostettuja artikkeleita, osallistui tavallisen kielen filosofian kehittelyyn, sai tieteen filosofian lehtorin viran Oxfordissa ja hänet valittiin kunnianosoituksena British Academyyn 1955. Näyttäisi siltä, että mikään ei olisi estänyt häntä julkaisemasta kovia kokenutta kirjaansa, joka 1950-luvullakin sisälsi laajenevan Wittgenstein-innostuksen kanssa linjassa olevia uutuuksia. Niin ei vain tapahtunut. Miksi?

Selkensä kääntänyt Wittgenstein

Waismann oli joutunut loukkuun, jonka ymmärtämiseksi on palattava aluksi vuoteen 1936. Tuolloin hän julkaisi piirin *Erkenntnis* -lehdessä artikkelin ’Über den Begriff der Identität’. Hän käsitteli siinä ”samuuden” käsitettä ja sen kriteerejä Wittgensteinin kanssa käytyjen keskustelujen muistiinpanoihin nojautuen ja niiden ajatuksia edelleen kehitellen. Kirjoituksen otsikkoon liitetty alaviite kuului: ”Tekijä kiittää tässä kehitellyn näkemyksen arvokkaista virikkeistä herra Ludwig Wittgensteinin kanssa käytyjä monia keskusteluita, jotka mm. koskivat identiteetin käsitettä.”²⁴

Wittgenstein tuhtui tapahtuneesta ja piti erityisesti viittausta ”arvokkaihin virikkeisiin” antamaansa panosta vähättelevänä. Waismann oli ymmällään, kun ei myöskään halunnut panna Wittgensteinin nimiin sellaisia ajatuksia, joita tämä mahdollisesti ei hyväksyisi. Kirjeessään Wittgensteinille 27.5.1936 hän selitti anteeksipyydellen, että

tutkimuksen ”perusajatus on peräisin Teiltä ja toteutus minulta”.²⁵ Vastaisuudessa hän pyrki olemaan erityisen huolellinen maininnoissaan, mutta se ei ollut helppoa, mutta se ei ollut helppoa, koska Wittgensteinilla ei ollut julkaisuja, mihin viitata.

Vuonna 1958 ilmestyneessä *Muistelmassa* Norman Malcolm selosti filosofin asenteen Waismanniin sellaisena kuin se levisi asiasta tämän oppilaiden keskuuteen: ”Wittgenstein tuomitsi ankarasti plagioinnin. Hän teki minulle selkoa suhteestaan erääseen mieheen, josta oli ollut liikkeellä paljon huhuja. Wittgenstein sanoi, että Moritz Schlick, tämä mies ja hän itse olivat kokoontuneet yhteen käydäkseen filosofisia keskusteluita ja että hän oli ilmaissut joitakin ideoitaan toisten tehdessä muistiinpanoja. Joskus myöhemmin hän oli nähnyt tämän miehen tutkielman, joka oli hyväksytty julkaistavaksi ja joka ei ainoastaan perustunut Wittgensteinin ideoihin, vaan jossa vieläpä käytettiin Wittgensteinin omia esimerkkejä. Tähän artikkeliin sisältyi tosin lähdeviittaus, mutta sillä tavoin ilmaistuna, että tekijä antoi ymmärtää, että vaikka hän oli saanut jossakin määrin herätteitä Wittgensteinin kanssa käydyistä keskusteluista, olennaisiin aikaansaannoksi tietenkin hänen omansa. Wittgenstein oli äärimmäisen närkästynyt. Hän sanoi ottaneensa asian esiin Schlickin kanssa, joka oli ’kunnan ihminen’, ja tämän luvanneen tehdä asialle jotakin. Mutta juuri silloin sattui, että Schlick yllättäen kuoli salamurhaajan uhrina, ja niin tutkielma julkaistiin ilman asiainkuuluvaa alkulähteen tunnustamista.”²⁶

Cambridgessa Waismannilla ei ollut tämän jälkeen mahdollisuutta yhteistyöhön Wittgensteinin kanssa. Wittgensteinin kerrotaan jopa kieltäneen luentoja kuulijoita käymästä Waismannin luennoilla. Erään näkemyksen mukaan Wittgenstein piti uudesta filosofiastaan käytettyjä puhevuoroja joko karkeina väärinkäsityksinä tai plagiarismina. Tällöin ”plagiarismi” muuntui mainesaksaksi, joka osoitti asianomaisen käsittäneen asian jonkin verran oikein.

Luonnehdinta Wittgensteinilta peräisin olevasta perusajatuksista ja Waismannin toteutuksesta koski todellisuudessa sellaisenaan artikkelin lisäksi suunniteltua kirjaa. Senhän piti olla Waismannin esitys Wittgensteinin ajattelusta. Wittgenstein itse näki sen sellaiseksi vielä kirjoittaessaan Schlickille 31.7.1935 ja vahvasti Waismannin luvan käyttää hyväkseen ”jotain käsikirjoituksestani”.

Bakerin mielestä vuoden 1934 lopulla ”ymmärrettiin selvästi, että *kumpaisenkin* nimet esiintyisivät suunnitellun julkaisun nimiölehdellä”.²⁷ Todisteeksi tälle Baker viittaa edellä lainattuun kirjeeseen Schlickille elokuulta 1934, siinä ilmaistuun epäilyyn, kuuluisiko Waismannin oma nimi ensinkään mainittavaksi. Tosiasiassa kirje osoitti asian jääneen avoimeksi, väittelyksi ”keisarin parrasta”.

Baker perustaa kaksoistekijyyden oletukseen pitkälle menevän johtopäätöksen: ”Uusitus suunnitelmassa oli ratkaisevaa se, että useimmat Wittgensteinin ajatukset esitettäisiin *hänen omilla sanoillaan* ja hänen omassa järjestyksessään. (Syytös Waismannin plagiarismista ei voi saada tukea hankkeen tästä vaiheesta!)”²⁸ Puolustus ei kiinnittänyt huomiota siihen, mikä osuus sellaisessa olisi jäänyt kipeästi akateemista näyttöä kyvyistään tarvitsevalle Waismannille. Se ei myöskään kerro mitään siitä, mistä Wittgensteinin ”omat sanat” ja ”oma järjestykset” olisi suunnitelman mukaan ollut määrä ottaa.

Mutta ei voi kiistää sitä, että jokin tämän tapainen järjestely ilmeisesti olisi ollut Wittgensteinille mieluisin.

Talvella 1936–1937 Wittgenstein valmisteli Norjassa ensimmäistä versiota teoksestaan *Philosophische Untersuchungen*.²⁹ Määräaika Trinity Collegessa oli päättynyt. Wittgenstein oli käytännössä työtön siinä kuin Waismannin ja *Erkenntnis*-artikkelin ilmestyessä varmaan tavallistakin herkempi puutteelliseksi katsomalleen kiitokselle. On epäselvää, miten Wittgenstein näki tulevaisuutensa, mutta joka tapauksessa Itävallan mentyä Saksalle hän hakeutui takaisin Cambridgeen, jossa hänet nimitettiin professoriksi 1939.

Voi ajatella, että Schlickin kuoltua ja uuden kirjallisen suunnitelman synnyttyä velvollisuus avustaa Wienin kirjahankkeessa menetti merkityksensä. Waismanniin Wittgenstein oli jo pitkään ollut tuskastunut. Ensimmäisen kerran kaksoistekijyyden mahdollisuus tuli esille jo 1932, kun Wittgenstein arvosteli Waismannin teesejä dogmaattisuudesta. Sen jälkeen lähdettiin avoimelta pöydältä, johon Wittgenstein toi kaikenlaista, mitä Waismann ei kuitenkaan oikein osannut yhdistellä ravitsevan ruokailutapahtuman edellyttämään muotoon. Kahta vuotta myöhemmin Wittgenstein ärtyi tilanteesta siinä määrin, että halusi tehdä lopun koko hankkeesta, kunnes sitten taipui ja lupasi tehdä Waismannin kirjalle disposition. Nyt hän kattaisi pöydän valmiiksi. Se oli hänen osuutensa. Loppu kuului Waismannille.

Jos Wittgenstein oli tehnyt uudelleen määritellyn osuutensa, nimitettiinpä sitä sitten ”kattaukseksi” tai Schlickin tavoin ”luurangoksi”, enempiä aktiivista yhteistyötä ei tarvittu. Tämä selittäisi yhteydenpidon loppumisen vuoteen 1934. Riitaakaan ei tarvittu.

Silti jää kysymys siitä, miksi lopputulosta ei koskaan yhteisesti tarkasteltu. Oliko *Erkenntnis*-artikkeli todella riittävä peruste täyteen välirikoon? Arvaamattomalle Wittgensteinille se saattoi olla. Baker näkee siinä kuitenkin vain ”tilapäisen jännitteen”.³⁰ Pyysihän Waismann nöyrästi anteeksi ja olihan kiitos sittenkin näkyvästi sijoitettu. Baker arvelee kohtalokkaaksi vuoden 1935 pystymättä kuitenkaan perustelemaan tätä millään erityisellä seikalla.³¹

Edellä on esitetty, miten Prahassa ja Haagissa seurattiin talvesta kesään 1935 herkeämättömällä mielenkiinnolla uutisia Wittgensteinin käsikirjoituksen luennasta Wienissä. Carnap, Neurath, Frank, mahdollisesti myös Hempel saivat hajanaisia tietoja. Asia on tuskin voinut pysyä salassa. Schlickin menettely vain kasvatti mielenkiintoa sitä kohtaan.

Tästä on helppo kuvitella jatko. Riitti, että Wittgenstein tavalla tai toisella sai tietoja asiasta. Näin hänen luottamustaan ei enää Carnap-tapauksen jälkeen pitänyt väärinkäyttää. Schlick ja Waismann olivat rikkoneet lupauksensa, jolloin sillä ei enää ollut merkitystä myöskään Wittgensteinille. Waismann oli sekaantunut johonkin, mistä hänen Wittgensteinin mielestä piti pysyä ehdottomasti erossa. Jopa Waismann itse on naiiviuksissaan voinut paljastaa asian.

Malcolmille Wittgenstein saattoi myöhemmin täsmällisempien tietojen puutuessa purkaa kiukkuaan tiettyä artikkelia kohtaan, mutta Schlickin muistoa hänen tiukka moraalinsa ei sallinut häpäistä.

Mitä piirissä oli luettu?

Rose Rand todella teki hänen kokoelmassaan Pittsburghin yliopiston tieteellisen filosofian arkistossa säilyneet muistiinpanot sydäntalven kokouksista ennen kuin alkoi boikotoida piirin istuntoja. Se on löydettävissä otsikolla ’Wittgenstein Manuscript, II,1934’ (*RR11-16-4*). Pikakirjoitustekstin joukossa on myös normaaliasuisia suoria lainauksia, ilmeisesti juuri niitä, joita Rand mainosti Carnapille. Teksti on täsmällisesti tunnistettava. Se kuuluu niiden käsikirjoitusten joukkoon, jotka Wittgenstein oli sanellut Schlickille ja jotka tunnetaan nimellä ’Diktat für Schlick’.³²

Viimeiset tällaiset syntyivät Wittgensteinin selittäessä filosofiaansa Schlickille Italian Luranassa 1933. Muistiinpanojen mukaan puheena olivat muun muassa kivun kokemuksen suhde ruumiillisuuteen, ”itsen” käsite, ”minä” ja ”sinä” -lauseet sekä kysymys siitä, voiko kone ajatella. Tämä käy yksiin Neiderin selostuksen kanssa. Peruslinjan saattoi nähdä kritiikiksi fysikalismia vastaan, kuten Neider tekikin. Ilmeisesti Schlick itse toi kyseiset käsikirjoitukset keskusteltaviksi.

Waismannin ja Frankin väittelystä ei ole tarkempia tietoja. Frank lupasi siitä toistuvasti selostusta Neurathille, mutta ei lähettänyt sellaista, Schlickin vaitiolovaatimuksen tai ehkä vain asian outouden vuoksi.

Saneluista Schlickille löytyi ainesta ajankohtaiseen välienselvittelyyn fenomenalismista ja fysikalismista, mutta ne tuskin riittivät kovin pitkään. Luenta jatkui kesälukukaudelle saakka, kenties syyspuolellekin. Ehkä vaikenemiskielto alkoi purra, jos päästiin uudelle, lähimenneisyyden väitteistä riippumattomalle alueelle. Waismannilla tiedetään olleen piirissä loppuaikoina keskeinen rooli. Mistä muusta hän olisi puhunut kuin tuoreesta Wittgensteinista ja valmis-teilla olevan kirjansa teemoista?

Neiderin ja myös Walter Hollitscherin kirjeenvaihdot Neurathin kanssa osoittavat, että alun ivailuista huolimatta Wittgensteinin ajatukset alkoivat yhä enemmän kiehtoa piirin nuorimpia osallistujia. Ja Neurathille myönteisenä asiana raportoitua Wittgensteinin kehittymistä kohti relativismia ja konventionaalista kielikäsitystä on vaikea yhdistää Schlickille saneltuun.

Mikä tai mitkä tekstit Schlickille saneltujen lisäksi olisivat tulla kysymykseen piirissä luettuna? Jos Wittgenstein oli pitänyt sanansa ja laatinut Schlickin ”yksityiskohtaiseksi” nimittämän disposition Waismannin kirjaa varten, se olisi varmasti ollut mitä mielenkiintoisin.

Aikaisemmin sellaisen disposition olemassaolon mahdollisuutta ei ole edes pohdittu, joten sitä ei ole osattu etsiä. Olettakaamme siis, että dispositio valmistui muodossa tai toisessa ja että Waismann sai sen ja – vieläkin enemmän – että hän esitteli sitä ja siis samalla tekeillä olevaa kirjaansa Wienin piirissä.

On kuitenkin olemassa dokumentti, joka puoltaa toista mahdollisuutta. Alice Ambrose kirjoitti Schlickille 19.12.1934 pitäneensä mielessään Prahassa tekemänsä lupauksen. Wittgensteinin huomautukset ja kuulijoiden muistiinpanot sidottaisiin niteeksi, mutta siitä pitäisi tehdä kaksoiskappale ja tämä oli viivästynyt. ”Jos kuitenkin haluatte tämän, saatte – tohtori Wittgenstein on suostuvainen. Jos haluatte tämän

niteen, kertokaa minulle ja lähetän sen duplikoinnin valmistuttua.”

Schlickin hallussa säilyi Wittgensteinin *Siniseksi kirjaksi* kutsuttu teos. Wittgenstein saneli sen oppilailleen Cambridgessä 1933–1934 ja siitä tehtiin monistettuja jäljennöksiä. Olisiko se ehtinyt luettavaksi piirissä keväällä 1935? Wittgenstein lähetti kirjan itse luettavaksi Russellille ja hänen saatekirjeensä katsotaan olevan syksyltä 1935, joten monisteen saapumista Wieniin aikaisemmin samana vuonna pidettyyn lukuprosessiin ei voi pitää varmana.

Keskusteluissa siitä, kelle kirja lähetettäisiin, Wittgenstein pyyhki yhden ja vain yhden nimen ylitse: Carnapin. Hän siis ehdottomasti ei ollut oikeutettu saamaan kirjaa.³³

Ruskea kirja saneltiin Francis Skinnerille ja Alice Ambroselle vasta lukuvuonna 1934–1935 eikä siitä ole ajallisesti katsoen voinut olla puhe. Ambrocen Schlickille antaman lupauksen on täytynyt tapahtua jo tieteen yhtenäisyyden esikonferenssissa Prahassa 31.8.–2.9.1934.

Vuodelta 1936 voi suorasti todeta, että Waismann ei pitänyt tekeillä olevaa kirjaansa minään salaisuutena. Huh-tikuusta toukokuulle saakka hän piti kahdeksan viikottain toistuvaa luentoa, joiden otsikoksi ilmoitettiin 'Einführung in das philosophische Denken'.³⁴ Se ei voinut olla mikä tahansa johdanto. Otsikko oli käytännöllisesti katsoen sama kuin myöhemmin tuona vuonna Springerin kanssa solmittuun kustannussopimukseen merkitty kirjan uusi nimi.

Ei ole selvää, voisiko näitä luentoja luonnehtia Wienin piirin kokouksiksi. Schlickillä on tuolta ajalta muistikirjassaan merkinnät vain kahdesta kokouksesta, joista toinen oli ”Nernst-esitelmä”, siis aivan muuta. Kirjeenvaihdot eivät tarjoa tietoja näistä luennoista.

Lukuprosessi Wienin piirissä keväällä 1935 alkoi siis 'Diktat für Schlickillä' ja jatkui joko *Sinisellä kirjalla* tai Waismannin haltuunsa saamalla dispositiolla. Mahdollisesti vasta seuraavana keväänä Waismann luennoi tekeillä olevasta kirjastaan, mutta voi todeta, että mahdollisuudet eivät ole toisensa poissulkevia: kaikkia kolmeakin on voitu käsitellä, jos *Sininen kirja* ylipäänsä oli vielä saatavissa.

Oudot pöytäkirjat

Mitkä jäljet dispositiosta olisi pitänyt jäädä, jos sellainen oli ollut tai on edelleen olemassa, ja mistä niitä tai sitä pitäisi etsiä?

Friedrich Stadler on omana aikanamme julkaissut Wienin piirin kattavat keskustelupöytäkirjat ajalta 4.12.1930–2.7.1931. Rose Rand teki tuolloin piirin kokouksista pika-kirjoituksella yksityiskohtaiset muistiinpanot. Alkuperäiset muistiinpanot eivät ole säilyneet, mutta sen sijaan kyllä niiden puhtaaksi kirjoitettu versio. Sen historia selviää Alan-komaiden Haarlemissa olevasta Wienin piirin kokoelmasta.

Neurath oli tietoinen muistiinpanojen olemassaolosta ja ilmaisi Randille 29.6.1937 lähettämässään kirjeessä valmiutensa ostamaan ne. Rand vastasi, että muistiinpanot eivät olleet kaupan, mutta hän lupautui kirjoittamaan ne koneella maksua vastaan. Näin meneteltiin, ja Neurath sai kaiken Randilla olleen aineiston, joka nyt siis on Haarlemin kokoelmissa.

Myöhemmin Neurath sai vihiä siitä, että myös tuolloin Englantiin siirtyneellä Waismannilla saattaisi olla Wienin piirin pöytäkirjoja. Vastaus hänen tätä koskevaan kyse-

lyynsä oli myönteinen. Myös Rand oli tulossa Englantiin ja Neurathin motiivina oli historian dokumentoinnin lisäksi hankkia varattomalle maanpakolaiselle pieni tulo puhtaaksikirjoitustehtävästä. Hieman myöhemmin Neurath ehdotti Waismannille, että tämä antaisi pöytäkirjat tätä varten lainaksi suoraan Randille, joka oli nyt päässyt Lontooseen.

Kuukautta myöhemmin Neurath kiitti pöytäkirjoista ja vakuutti Waismannin saavan ne pian takaisin. Hän myös kysyi, oliko Waismann antanut kaiken. Waismannin 12.7.1939 päivätyyn vastauksen mukaan kyseiset pöytäkirjat todella olivat ”kaikki, mitä minulla niistä on.”

Kysymys pöytäkirjoista esiintyi vain pienenä sivuasiana Waismannin ja Neurathin kirjeenvaihdossa. Waismann oli juuri tuolloin toimittanut Neurathille leijonanosan kirjansa käsikirjoituksesta ja selitti joitakin täydennyksiä olevan edelleen tulossa. Neurath kertoi 3.4.1939 Carnapille tarkastelleensa käsikirjoitusta. Nimiä esiintyi toisinaan, mutta täsmälliset viitteet puuttuivat, mikä oli pulmallista. Sarjassa ei voitaisi ottaa *Tractatus* esikuvaksi. Neurath mainitsi, ettei silti lähtenyt esittämään kritiikkiä: ”Hänellä on kirjastaan hyvin korkea käsitys – enkä minä halua järkyttää hänen uskoaan. ... Hänen asenteestaan metafysiikkaan ja Wittgensteiniin en tule hullua hurskaammaksi.”

Myös Carnap piti viiteapparaatin lisäämistä tarpeellisena, mutta korosti kirjeessään 27.5.1939, ettei siitä saisi tehdä painatusta hidastavaa kynnyskysymystä, ”koska muutoin olisi pelättävissä, että äkkiä aikaisempien vuosien tapaan Wittgenstein tulee väliin ja Waismann vetää käsikirjoituksensa takaisin”.

Waismann puolestaan mainitsi Neurathille 29.4.1939, miten hän tulisi kirjan esipuheessa selventämään metodinsa eroa Carnapista, Tarskista ja muista ja miten hän viittaisi Wittgensteinilta saamiinsa ”moniin virikkeisiin”.

Sitten 3.6.1939 hän ilmoitti: ”Olen nykyään loitontunut hyvin vahvasti Schlickin ja Wittgensteinin katsomuksista. Vielä viimeisenä vuotena Wienissä pitäessäni eräänlaista filosofista seminaaria Schlickin vanhemmille oppilaille olen vakuuttanut nämä koko joukosta kestävämmiksi ajatuksia, joita Schlick on edustanut luennoissaan. Irtaantumistani Wittgensteinin vaikutuksesta vahvasti se epäedullinen vaikutelma, jonka sain Cambridgessa hänen opetustoiminnastaan. Hänen oppilaissaan heidän mestarinsa puutteet näyttäytyvät groteskeina...” Waismann luonnehti asennetta omahyväisyydeksi ja tieteen halveksinnaksi ja vakuutti: ”Tulen myös korostamaan esipuheessani vahvasti etäännyttänyt Wittgensteinista.”

Sellaista esipuhetta ei ole säilynyt, ehkei koskaan tehtykään, mutta jos Waismannin sanoja on uskomisen, niin juuri halu elää tieteen ilmapiirissä erotti häntä Wittgensteinista ja Cambridgestä ja sai hänet hakeutumaan Oxfordiin. Toistuva paluu tähän teemaan ja sen yksilöiminen monin tavoin antaa lausunnoille tiettyä vakuuttavuutta, vaikka osittain kysymys voi myös olla kirjan tulevasta kohtalosta vastuullisen Neurathin mielistelystä.

Sen enempää Neurathin, Waismannin kuin Randinkaan kirjallisista jäämistöistä ei löydy Randilta saatua ja Stadlerin julkaisemaa tekstiä täydentävää Wienin piirin pöytäkirjojen kokonaisuutta. Haarlemin arkistossa on kylläkin kahdeksankymmentä konekirjoitussivua käsittävä kokonaisuus, filosofinen tutkielma, jolla ei ole otsikkoa, mutta jonka arkiston hoitaja, ilmeisesti sen aikoinaan koonnut Henk Mulder, on

nimennyt *Wiener Kreis: Zirkelprotokolle* ja signeerannut sen muodostavien erillisillä otsikoilla varustettujen lukujen tai neutraalimmin ilmaistuna osioiden mukaisesti WK.17–36.

Luokittelua Wienin piirin pöytäkirjoiksi on käytetty ilmeisen vapaamielisesti. Niinpä Randin talvella 1932–1933 kokoama taulukko Wienin piirin jäsenten katsomusten kehityksestä suhteessa erilaisiin teeseihin on myös saanut tämän otsikon.³⁵ Ei ole tiedossa, esitkö Rand tätä Stadlerin julkaisemaa taulukkoaan piirissä, mutta mahdotontahan se ei ole. Selkeämpi on toinen tapaus, joka niin ikään on luokiteltu pöytäkirjaksi. Siinä on kysymys esitelmästä, jonka Rand piti piirissä 11.12.1930 aiheenaan Eino Kailan samana vuonna Turun yliopiston sarjassa julkaisema kirja *Der logische Neupositivismus*. Kirja herätti piirissä huomiota, olihan se ensimmäinen kansainvälinen kannanotto piirin katsomuksiin tai oikeammin Carnapin kaksi vuotta aikaisemmin ilmestyneeseen teokseen *Der logische Aufbau der Welt*. Esitelmästä on kaksi pienissä yksityiskohdissa poikkeavaa versiota, WK.37a ja 37b, joista toisen muistiinmerkitsijäksi voi todeta Waismannin siihen kynällä tehdystä päiväyksestä ”3.7.39” ja merkinnästä ”Waism.” Toinen taas on peräisin Randilta itseltään. Kysymyksessä ovat siis esitelmän pitäjän versio ja sen kuulijan pikakirjoittama versio, mutta molemmat puhtaaksikirjoitettuna. Randin pitämässä varsinaisissa pöytäkirjoissa on sitten selostettuna Kailasta käyty keskustelu.

Tästä voi päätellä, että ”pöytäkirjoiksi” saatettiin käsittää erilaisia kokouksiin liittyviä ja niitä valaisevia dokumentteja, kuten niissä luettuja tekstejä. Siinä merkityksessä, siis kokouksissa luettuna, myös 80-liuskaisen tekstinkin voi käsittää pöytäkirjoihin kuuluvaksi aineistoksi.

Kirjeenvaihdot eivät kerro mitään siitä, mikä oikein oli Waismannin Randille ja lopulta Neurathille pöytäkirjana toimittama teksti ja mitä se sisälsi. Kirjeiden lähettäjillä oli niihin aikoihin muitakin huolia.

”Pöytäkirja” tuskin kuitenkaan on voinut olla mikään muu kuin juuri säilynyt 80-liuskainen. Ongelman muodostaa se, että missään ei näytä säilyneen 80-liuskaisen alkuperäistä versiota.

Vahvan perusteen 80-liuskaisen identifioimiseksi Waismannilta saaduksi ”pöytäkirjaksi” muodostaa kuitenkin se, että täsmälleen sama teksti on löydettävissä kanaalin kummaltakin puolelta: toisaalta Neurathin papereista konekirjoitusversiona Haarlemista, toisaalta Waismannin papereista läpilyöntikopiona Oxfordista.

Haarlemin versio on näennäisesti yhtenä kokonaisuutena. Oxfordin version osiot ovat eri järjestyksessä Waismannin papereiden joukossa, yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kuitenkin ns. *Notizbuch I*:ssä.

Eri osioilla tai luvuilla on omat sivunumerointinsa. Tässä on useita mahdollisuuksia. Neurathille kuulunut versio saattaa sisältää osiot siinä järjestyksessä, jossa Rand on ne kirjoittanut puhtaaksi ja jossa ne ovat olleet hänen käyttöönsä saamassa käsikirjoituksessa. Toinen mahdollisuus on se, että *Notizbuch I* kuvastaa tekstien syntyjärjestystä ja että Waismann on antanut teksteille sen järjestyksen, jossa Rand on sitten kirjoittanut ne puhtaaksi. Tällöin järjestys on jopa voinut olla suunniteltu tukemaan Neurathin silmissä Waismannin kirjaa. Lopuksi on vielä mahdollista, että Neurath tai joku myöhempi on järjestellyt kokonaisuutta.

Asiallisesti ero ei ole kovin suuri, vaikka Wittgensteinin taroituksena kyllä oli antaa Waismannin kirjalle sen ”järjestyksen”.

Joachim Schulte on luokitellut Waismannin paperit Bodleian Libraryssa.³⁶ Hän on sijoittanut kaikki 80-liuskaisen luvut 110:stä osiosta koostuvaan luokkaan ’Ältere Reste’. Ne ja ainoastaan ne sattuvat olemaan luokassa läpilyöntikopioina.

Aikaisempaan luokkaan kuuluvat Waismannin lukuisat muistiinpanot Wittgensteinin keskusteluista Schlickin kanssa ja hänen saneluistaan samoin kuin Waismannin omat varhaiset luonnokset, myöhempään luokkaan kuuluvat suorat esityöt kirjaan *Logik, Sprache, Philosophie*. Tästä tosin ei voi päätellä muuta kuin sen, että Schulten silmissäkin 80-liuskaisen osiot ovat kuuluneet samaan perheeseen, vaikka ne eivät Waismannin jäljiltä ole olleet yhtenä kokonaisuutena, kuten Haarlemin arkistossa.

Voi kuvitella, että Neurath ei ollut erityisen kiinnostunut kokonaisuudesta, joka ei ensinkään muistuttanut Randin tekemiä ja hänelle toimittamia, vaan tuoksahti kovasti Waismannilta, jota sinänsä kyllä tuli hänen mielestään auttaa maailman tuuliin hajotetun Wienin piiriin vanhana jäsenenä ja entisaikaisena ystävänä.

Mitään yllätystä ei ole voinut aiheuttaa se, että hieman lehteilemällä kokonaisuutta sen ajatusten esittäjäksi saattoi havaita Wittgensteinin. Neurathan tiesi tämän uudempia tekstejä luetun Wienin piirissä vielä oman maastamuutonsa jälkeenkin, vuonna 1935.

Kokonaisuus sai jäädä Neurathin arkistossa silleen ja koko arkisto jäi eräiden hollantilaisystävien piiloon, kun Neurath toukokuussa 1940 joutui jo aikaisemminkin vastaavista lähdöistä kokemusta saaneena pakenemaan saksalais miehitystä.

Wittgensteinin dispositio

Arkistojäljitys Euroopan mannermaalta, Brittein saarilta ja Yhdysvalloista muuttuu hieman mielenkiintoisemmaksi, kun kysytään ”80-liuskaisen” tekijää.

Mikään ei viittaa siihen, että tekijä olisi ollut Waismann. Tekstistä erottuu selvin tunnuksin jäljittelemätön filosofi ja näyttää jopa todennäköiseltä, että kaikki 80 liuskaa ovat häneltä peräisin.

Jos mennään suoraan ainakin erään osion tekijyyden täysin yksikäsitteisesti ilmaisevaan kohtaan, voi todeta, miten tekijä ensin väittää oivaltaneensa aivan oikein sen, että kaikki päättely noudattaa totuustaulukkonotaatiota (”W-F-Notation”). Sitten hän huomauttaa tekemästään perustavasta virheestä: ”Traktatuksesta (”im Traktat”) näytti siltä, että päättelyn säännöt pitäisi lukea totuustaulukkonotaatiosta. Todellisuudessa totuustaulukkonotaatio on vain yleiskatsauksellisempi kuin esimerkiksi Russellin.”

Totuustaulukkometodi oli Wittgensteinin keksintöjä *Traktatuksesta*.

Ensimmäisessä osiossa tekijä selittää: ”Emme halua tarjota filosofiassa mitään selitystä ja nimenomaan sen vuoksi, että mikään selitys ei voi tyydyttää meitä. Se, minkä haluamme tarjota ja mikä meidän täytyy tarjota, on lopuksi vain kuvaus. *Metodimme on yleiskatsauksellisen esityksen metodi...*”

Tämä oli Wittgensteinin käsitys metodistaan hänen keskikauden filosofiassaan ja itse asiassa loppuun saakka.

Kolmannessa osiossa on itsekritiikkiä: ”Käsitykseni elementaarilauseista kietoutuu aikaisempaan virheelliseen käsitykseeni analyysistä. En ollut selvillä siitä, mitä tarkoittaa, että lause on purettavissa elementaarilauseisiin, jos se ei ole purettu. Kysymyksen voi muotoilla myös siten, että voidaanko puhua ’kätkeytyksestä’ elementaarilauseesta tai ’kätkeytyksestä’ totuusfunktioista.” Jatkettuaan tarkastelua tekijä päätyy värilauseiden esimerkin avulla siihen, että elementaarilauseiden riippumattomuus toisistaan ei päde.

Jälleen kysymys on Wittgensteinin keskikauden filosofiassa lukuisissa yhteyksissä esiintyvistä kriittisistä *Traktatusten* käsityksiä vastaan. Samasta virheellisestä analyysikäsitteestä Wittgenstein arvosteli eri yhteyksissä itsensä lisäksi Bertrand Russellia ja Carnapia.

Osittain samaan tekijä palasi viidennessä osiossa: ”Olen aikaisemmin ollut sitä mieltä, että jokainen lause on koostettu. Tämä mielipiteeni liittyi silloiseen käsitykseeni kompleksista... Näemme jo elekielestä sen, että koosteisuus ei ole mitään sanoman välitykselle olennaista... En siis voi pitää kiinni aikaisemmasta käsityksestäni...”

Piero Sraffa sai kävelyretkellä Cambridgessa tekemällään napolilaisella eleellä Wittgensteinin vakuuttuneeksi elekielen ominaislaadusta. Ensimmäisen kerran asia esiintyi Wittgensteinin käsikirjoituksessa vuonna 1931. Sraffa oli niitä harvoja henkilöitä, joita Wittgenstein näkyvästi kiitti, näin luonnoksessa teoksensa *Philosophische Untersuchungen* esipuheeksi vuodelta 1938 ja myös lopullisen version esipuheessa.

Edelleen lainaus kuudennessa osiosta: ”Erehdykseni oli väärä käsitys analyysistä, nimittäin se käsitys, että lauseessa on kätkeytyä jotain, rakenne, joka on kiskottava valoon. Minulla oli käsitys...”

Tilanne ei suinkaan ole se, että koko käsikirjoitus sisältäisi samalla tavoin Wittgensteinin itsekritiikkiä. Sellaiset osiot keskittyvät esityksen alkupäähän, minkä jälkeen tekijä etenee rakentavaan osuuteensa. Vihdoin käsikirjoitus loppuu kesken, matemaattisia todistuksia käsittelevässä jaksossa.

Otettakoon tähän vain pieni näyte positiivisesta osuudesta: ”Pelisääntö ei siis ole hypoteesi, jonka pelaajien toiminnat tyydyttävät, vaan se on sääntö, jonka pelaaja sääntöä kysyttäessä antaa vastaukseksi. [...] Tietyn kielen grammatiikka voidaan todeta vain yhteisymmärryksessä puhujan kanssa, sen sijaan tähtien kulkua ei yhteisymmärryksessä tähtien kanssa. Merkkisääntö on silloin sääntö, johon puhuja *tunnustautuu*.”

On vaikea kuvitella, että käsikirjoitus voisi olla mikään muu kuin Wittgensteinin Waismannia varten laatima yksityiskohtainen dispositio siitä, mitä tulevan teoksen olisi sisällettävä ja mitä ei. Alun itsekritiikit olivat tarpeen siksi, että Waismann kerta kaikkiaan käsittäisi, ettei *Traktatusta* enää voida laahata mukana. Oli aloitettava uudelta pohjalta, ja sen pohjan Wittgenstein luonnosteli. Käsikirjoitus on Schlickin tarkoittama ”luuranko”, joka Waismannin oli määrä täyttää ”lihalla”.

Käsikirjoitus on hyvin luettavissa pienenä kirjana, jolla on temaattista yhtenäisyyttä. Mahtavan julkaisemattoman kirjallisen suorituksensa jälkeen Wittgenstein pystyi nopeasti tiivistämään olennaisia kohtia ajattelussaan ja samalla laadulleen uskollisena kartoittamaan ennen kulkemattomia

teitä, jossain määrin myös tavoilla, joihin hän ei myöhemmin palannut. Kirjoituksen loppuminen keskeneräisenä matematiikan filosofiaan päästäessä ei tarkoita muuta kuin sitä, että tuli aika palata Cambridgeen. Waismann sai sen, mitä valmiiksi oli tullut, eikä se ollut vähän.

Tässä vaiheessa on mahdollista tehdä joukko johtopäätöksiä. Alkuperäisimmän version täytyy tietysti olla *Notizbuch I*, jolle Schulte on antanut signumin D 7. Se käsittää 176 pikakirjoitussivua ja sieltä ovat lähtöisin lähes kaikki toisaalta Haarleemiin, toisaalta Oxfordiin 'ältere Resten' läpilyöntikopioina päätyneet tekstit. Mutta mitä tapahtui Wittgensteinin alkuperäiselle käsikirjoitukselle? Wittgensteinin kyllä totesi kirjoittavansa yksin nopeammin kuin Waismannin kanssa yhteisesti, mutta ei tästä silti seuraa, etteikö hän olisi voinut turvautua vanhaan metodiinsa, siis siihen, että hän saneli tekstin Waismannille, joka oli tottunut merkitsemään muistiin hänen saneluaan pikakirjoituksella. Sen mukaisesti mitään Wittgensteinin omasta kynänjäljestä kertovaa tekstiä ei koskaan ollutkaan ja *Notizbuch I* on katsottava alkuperäiseksi.

Waismann ja Rand käyttivät molemmat babelsbergiläistä pikakirjoituksen järjestelmää, toisin kuin esimerkiksi Carnap, jonka järjestelmä oli Scholze-Schrey. Jos babelsbergiläisen käyttö ei ollut Wienin piirissä yhtä luontevaa kuin tietokoneiden nykyisin, voi epäillä, luettiinko tekstiä piirissä koskaan henkilöltä toiselle kierrättäen. Mutta Waismann on tietysti soveltunut lukemaan itse tekemiään merkintöjä eri yhteyksissäkin.

On vahvempia perusteita nähdä *Notizbuch I* Wittgensteinin tekstiksi kuin Baker ajatteli. Siitä ovat peräisin Wittgensteinin omakohtaiset kriitikot aikaisempaa ajatteluaan kohtaan, sieltä juontavat monet Waismannin säilyttämät ilmaisutavat ja sen tekstit täyttävät keskinäisen läheisyyden ehdon. Tarvitsematta kieltää kaikkea Waismannin osuutta muotoiluissa tekstin voi nähdä Wittgensteinin dispositioksi, jota Waismannilla oli lupa käyttää.

Kahden tekstin vertailu

Käsikirjoitus *Notizbuch I*:een sisälsi osioiden otsikkojen kohdalla merkkejä, joita on noudatettu Haarlemin versiossa, sillä kaikki tietyllä tavoin merkityt kohdat on otettu siihen mukaan ja merkitsemättömät jätetty pois. Käsikirjoituksesta oli poimittu luvut tässä järjestyksessä: Kausaalinen kielikäsitys; Mitä on käsky?; Todentaminen; Filosofia; Seurausuhde totuustaulukkonotaatioissa; Vertaus / Sääntö ja merkitys; Yleisyys; Yleisyyden näkeminen; Russellin logiikka; Tautologia; Epätarkkuus; Kielen yhteys todellisuuteen; Grammatiikan oikeutus; Elementaarilauseet; Koosteisuus; Mitä on sääntö?

Pois oli jätetty Rakennekuvaus; Sisäinen suhde; Odotus; Hypoteesi; Täydellinen todennettavuus; Mielekäs, mahdollinen; Fregen väite-merkki; Iskusanat ja kysymykset. Kaksi viimeistä merkitsemätöntä olivat Matematiikasta ja Kausaalisesta kielikäsityksestä. Otsikot Yleisyys, Todentaminen ja Filosofia esiintyivät kahdesti, molemmissa tapauksissa merkittyinä.

Haarlemin käsikirjoituksen luvut olivat Filosofia; Grammatiikan oikeutus; Elementaarilauseet; Olennaiset ja satunnaiset piirteet; Koosteisuus; Sääntö ja merkitys; Seu-

raussuhde ja totuustaulukkonotaatio; Yleisyys; Yleisyyden näkeminen; Kausaalinen kielikäsitys; Kielen yhteys todellisuuteen; Todentaminen; Epätarkkuus; Russellin logiikka; Tautologia; Merkki; Mitä on käsky?; Mitä on sääntö?; Ääretön; Matemaattinen todistus.

Tällaisen toimittamisen voi ajatella sopineen filosofista kirjaa suunnittelevalle Waismannille: aloitus filosofian olemuksesta. Wittgenstein taas ilmeisesti aloitti siitä, mikä hänellä oli päällimmäisenä mielessä. Myös poistetut kohdat voi kuvitella Wittgensteinin esittämiksi, mutta tässä ei ole mahdollista ryhtyä tutkimaan, missä määrin *Notizbuch I* on kokonaisuudessaan katsottava Wittgensteinin tekstiksi.

Todettakoon se seikka, että Baker on julkaissut pelkästään tekstien puhtaaksikirjoitettuja versioita, ei babelsbergiläisestä tulkittuja, joten kriittisestä editiosta ei ole kyse.

Lopulta painetussa muodossaan Waismannin *Logik, Sprache, Philosophie* oli kuutisensataa sivua käsittävänä valtavasti Wittgensteinin luonnosta laajempi. Ei ole epäilystäkään siitä, että se oli itsenäinen taidonnäyttö ja meni lukuisissa suhteissa Wittgensteinia pitemmälle, vaikka otetaan huomioon, että Waismannilla oli käytössään 80-sivuisen lisäksi monia muita Wittgenstein-lähteitä. Samalla kirjaa pitivät koossa hätkähdyttävällä tavalla Wittgensteinin tarjoamat kovat luut.

Kirja oli pitkään erillisinä lukuina ilman yhtenäistä sivunumerointia. Kirjeessään Neurathille 29.4.1939 Waismann kaavaili sille nimeksi *Philosophie und Sprache* ja ilmaisi toivomuksensa paremmasta ehdotuksesta. Sisältöön kuuluisi ensin johdattelu klassisesta filosofiasta loogiseen grammatiikkaan ja sitten loogisen grammatiikan rakennusainesten käsittely, joka jakautuisi viiteentoista lukuun: Alustavat selvitykset; Mitä on sääntö?; Nimet; Lajinnimet; Miten keskinäinen ymmärtäminen on mahdollista?; Kielen kuvateoria; Tuntomerkki; Nimeäminen ja kuvaileminen; Osaaminen, tietäminen, ymmärtäminen; Kielen kausaalista tarkastelutavasta; Merkitys, Selitystyytit; Mitä on lause?; Looginen kalkyyli; Kysymisen logiikasta.

Tähän vaiheeseen liittyyneen kirjan englanninkielistä laitosta *Philosophy and Language* varten suunniteltu lyhyt selostus teoksesta, ilmeisesti päällykseen tarkoitettu. Klassisen filosofian ongelmat syntyivät sen mukaisesti kielen käytön sekaannuksista ja katosivat merkityksiä selkeytettäessä. Kirjan myönteinen sisältö koostui tavallisen kielen kieliopin luonnostelemisesta, missä formaalikieliet eivät auttaneet. Aiheisiin kuuluivat kommunikaation ongelmat, ”julkiset” ja ”privaatit” kielet, oliko vain rakenne kommunikoitavissa, kysymys erehtymättömästä tiedosta, ei-aristotelisen logiikan ongelma, keksimisen logiikka.

Voi todeta, että esimerkiksi aiheesta 'Public and Private Languages' Waismann kaavaili esitelmää tieteen yhtenäisyyden liikkeen Cambridgen kongressiin, kuten ilmenee hänen kirjeestään Neurathille 4.5.1938.

Aihetta pidetään tyypillisesti Wittgensteinin myöhäisfilosofiaan liittyvänä, mutta tosiasiassa se palautui Wienin piiriin problematiikkaan. Voi myös olla hyvä todeta, että piiriin kansainvälinen seuraaja, tieteen yhtenäisyyden liike ei sulkenut arvoituksellista filosofia ulkopuolelleen. Neurath kutsui Susan Stebbingin mahdollistamaan Cambridgen kongressiin Wittgensteinin, joka kuitenkin vastauskirjeessään kohteliaasti kieltäytyi. Hän ei koskaan osallistunut kongresseihin.

Selostuksensa lopuksi Waismann ilmoitti: ”Tekijällä oli

lupa käyttää hyväkseen tohtori L. Wittgensteinin julkaisemattomia ajatuksia ja nämä ajatukset ovat vaikuttaneet syvästi koko tähän kirjaan.” Ilmoitus oli siten harkitusti vahvempi kuin *Erkenntnis*-artikkelissa. Sen voi nähdä vahvistukseksi sille, että koneella kirjoitettu anonyymi seloste todella oli Waismannin tekemä.

McGuinnessin ja Bakerin kirjalle rekonstruoimassa painetussa muodossa pääasia nimettiin filosofiseksi grammatiikaksi. Jos heidän rekonstruktiionsa voi luottaa, on pääteltävä, että kirjan rakenne ja sisältö olivat muutosten alaisia loppuun asti.

Arvailematta Alankomaissa tuhoutuneen version muotoa voi todeta, että joukko pääkohtia pysyi teoksen runkona ja että tällä rungolla oli yhteytensä edellä Wittgensteinin dispositioksi väitettyyn kirjoitukseen. Yhteydet ulottuvat luonnehditulta myös aivan mikrotasolle. Baker huomauttaa, miten jotkin lauseet ja kohdat säilyivät samoina eri versioissa osoituksena siitä, että Waismann ”piti erityisen tärkeänä niiden täsmällistä sanamuotoa ikään kuin ne olisivat lainauksia tunnistamattomasta lähteestä”.³⁷

Tässä riittääköön yksi esimerkki. Tunnistettaessa edellä esitetyn mukaisesti Wittgensteinin laatima dispositio on samalla tunnistettu Bakerin tarkoittama ”tunnistamaton lähde”, joka on itse asiassa ollut Bakerin käsissä.

Bakerin viittaus liittyi erityisesti lukuun kausaalista kielikäsitteestä, tarkemmin sanoen lukuun sisältyvään sellaisen kielikäsitteiden kritiikkiin, säännön noudattamisen erottamiseen kausaalista vaikutussuhteesta. Wittgenstein tarkasteli asiaa samanotsikkoisessa luvussa ja täydensi esitystään muissa luvuissa. Waismann rakensi aiheesta laajan luvun ja sisällytti siihen täsmällisesti, sellaisenaan Wittgensteinilta saamansa esimerkit ja argumentit, mutta kirjoitti tietysti aiheesta paljon laavammin. Asian merkitystä kuvastaa se, että Baker on löytänyt siihen liittyvää aineistoa lähes kahdestakymmenestä Waismannin muistiinpanojen katkelmasta.

Katsotaan muutamaa kohtaa. Wittgenstein luonnosteli neljästä sanasta *a*, *b*, *c*, *d* koostuvan kielen, joka selitettiin mainittuja sanoja vastaavilla eri suuntiin kulkevilla nuolilla.³⁸ Nuolet tarkoittivat reittejä suuntiin, joihin ne osoittivat. Silloin esimerkiksi yhdistelmästä *aadac* muodostui täsmäl-

linen reittikuvio, jonka Wittgenstein piirsi. Ajateltiin koira, jolle näytettiin tässä järjestyksessä yksitellen kirjaimet ja joka seurasi niitä tarkasti. ”Tässä on kielen funktion kausaalisen käsityksen alkuperä. Ajatuskulku on tämä: Liike suoritetaan tässä, *siis* käskyä on seurattu. Käsky on siis se merkki, joka saa aikaan liikkeen.”

Kirjaimet aiheuttivat koirassa liikkeet nuolten osoittamiin suuntiin. Selitystä sellaiselle aiheuttamissuhteelle esitettiin sitten oppimisprosessista, esimerkiksi koiran sisäisistä hermostossa syntyneistä assosiaatioista. Koiran tilalle voitiin kuvitella kone, jonka kirjaimet saivat liikkumaan vastaavalla tavalla. Nyt oli kysyttävä, väittävätkö seuraavat kaksi lausetta samaa:

- 1) Kone on valmistettu siten, että kirjain *a* tuottaa juuri tietyn liikkeen.
- 2) Kirjain *a* on käsky juosta sillä tavoin.

Wittgenstein kysyi, mistä tiedämme, että asia on toisella tai toisella tavalla. Miten todennamme lauseet? Ensimmäisessä tapauksessa tarvittiin havainto sen varmistamiseksi, että koneella todella oli kyseinen ominaisuus. Olimme saattaneet erehtyäkin ja liikkeen saattoi aiheuttaa jokin aivan muu kuin kirjain *a*. Toinen tapaus oli erilainen. Siinä tieto perustui siihen, että olimme sopineet niin eikä kokemuksella ollut sellaisessa asiassa osaa eikä arpa. Lauseet olivat toisistaan täysin riippumattomia.

Merkin käsittäminen käskyksi vastasi ikään kuin sellaisen mittapuun asettamista, jolla arvioimme toimintoja. Oliko mahdollista tehdä sopimus koneen tai koiran kanssa? Ainoastaan siitä oli asiallisesti ottaen kysymys, että kuvailimme tapahtumia tietyllä tavalla, nimittäin puhumalla noudattamisesta ja noudattamatta jättämisestä. ”Lopuksi kaiken on näyttyädyttävä kielessä.” Tilanne oli tämä riippumatta siitä, puhuimmeko koiran, ihmisen vai koneen liikkeistä.

Lause ”Tuo on käsky” oli kieltä koskeva. Se ei sanonut tosiasiallisista tapahtumista mitään: ”...vastaus kysymykseen: Mikä on käskyn *p* toteuttaminen? on *kieliopillinen muunnos* käskystä *p* eikä mitään muuta. Tällä kysymyksellä ei ole varsinaisesti mitään mieltä, ja milloin sillä sellaista kuitenkin on, niin vain siksi, että käsky sallii kieliopillisesti useampia toteutuksia.” Kysymys käskyn toteuttamisesta oli ”*mieltä* koskeva ja sen vastaus *grammaattinen selitys*, ei sen ilmoittaminen, mitä tulisi tapahtumaan”.

”Kysymys lauseen mielestä vastataan kielellisellä sopimuksella ja *siksi se myös oli kysymys sellaisesta sopimuksesta*. Sitä ei vastata kokemustasialla... Sama koskee sanan merkitystä. Vastaus tähän kysymykseen on sopimuksen luonteinen kuvaus kielen käytöstä...”

”Tässä tehtävä virhe on sama kuin sanottaessa, että matematiikka tai logiikka perustuu kokemukseen.”

Waismann puolestaan tarkasteli vastaavassa kohdassa kyseisen kielen esitelyään lauseita:

- (1) Kirjain *a* tarkoittaa käskyä kulkea sillä tavoin.
- (2) Kone on valmistettu siten, että kirjain *a* tuottaa juuri tietyn liikkeen.³⁹

Johtopäätös ei juuri poikennut Wittgensteinista. Emme pystyneet tietämään merkin merkitystä muussa kuin siinä

tapauksessa, että ”olemme etukäteen *valintamme mukaisesti* lyöneet lukkoon tietyn vaikutuksen merkityksensä. Mutta silloin merkitys on *sovittu*. Merkin merkitys tiedetään etukäteen samassa mielessä kuin tiedämme aikomuksemme, jota myöskään ei todeta jälkikäteisestä kokemuksesta.”

Joitakin sivuja ja Wittgensteinia runsaampia esimerkkejä myöhemmin Waismann päätyi lähes sanatarkkaan toistoon 80-sivuisesta. Kysymys käskyn toteuttamisesta on ”*mieltä* koskeva ja sen vastaus *grammaattinen selitys*, ei sen ilmoittaminen, mitä tulee tapahtumaan”. Se vastattiin ”kielellisellä sopimuksella ja *siksi se myös oli kysymys sellaisesta sopimuksesta*”.

”Emme *tarkastele* kieltä mekanismin, vaan kalkkyylin, normien mukaisen menettelyn näkökannalta.”

Kirja, jonka kohtalo oli onneton

Vastaavaa vertailua Wittgensteinin ja Waismannin tekstien välillä voi suorittaa miten pitkälle tahansa. Aina törmätään siihen, että Waismann pyrki säilyttämään Wittgensteinin disposition ydinkohdat, usein sanatarkasti, ja valaisemaan näitä edelleen hyvinkin laajoilla omilla tarkasteluillaan ja yhä uusilla esimerkeillä.

Voi sanoa, että näin menettelevä henkilö kirjoitti yhteistä teosta Wittgensteinin kanssa eikä suinkaan harjoittanut jotain hämäävä plagiointia. Yhteisestä teoksestahan piti olla kysymys.

Kesällä 1934 Waismannilla oli ollut mielessään jopa se mahdollisuus, että kirja ilmestyisi pelkästään Wittgensteinin nimissä, vaikka Waismann toteuttaisi sen. Ja vielä 1935 Wittgenstein oli vahvistanut Schlickille, että Waismannilla oli lupa käyttää hyväkseen hänen käsikirjoitustaan.

Jossakin vaiheessa Wittgenstein vain kylmeni hankkeelle. Waismann oli sijoittanut hankkeeseen oman ja perheensä tulevaisuuden eikä hän halunnut noin vain luopua tuloksen julkaisemisesta. Kiitokseksi Wittgensteinille hän uskoi riittävän ilmoituksen Wittgensteinin julkaisemattomien ajatusten syvästä vaikutuksesta koko kirjaan.

Jos Waismannin suunnitelmat vuonna 1939 olisivat toteutuneet, niin hänen kirjansa olisi ilmestynyt nimellä *Sprache und Philosophie* Haagissa saksaksi W.P. van Stockum & Zoonin kustantamassa ja Neurathin toimittamassa, Wienin piirin perintöä tieteen yhtenäisyyden liikkeen forumina jatkaneessa kirjasarjassa Library of Unified Science tuhannenviidensadan kappaleen painoksena sekä samanaikaisesti ja samalla painosmäärällä Lontoossa englanniksi käännettynä Kegan Paulin kustantamana. Painosmäärä oli mittavalle filosofiselle teokselle huikea ja Neurath neuvotteli Hollannissa jo ehdot toisellekin painokselle. Sopimukset oli tehty. Painatustyö oli edennyt vedosvaiheeseen. Tämä Waismannin elämän suurin unelma, todellinen paralleliaktio, ei toteutunut.

Tähän saakka kaikki on faktaa, mutta voi olla hyödyllistä myös kuvitella, millaiseksi jatko olisi muodostunut, jos suunnitelma olisi toteutunut.

Ei ole vaikea arvata, miten professori Ludwig Wittgenstein olisi Cambridgessä reagoinut kirjojen ilmestymiseen: hänen hienoimmat ideansa oli toisaalta varastettu, toisaalta hänen ajatuksiaan oli latistettu ja käsitetty väärin. Siitä

olisi syntynyt monumentaalinen plagiarismikiista. Aluksi Wittgenstein olisi ollut heikoilla painettujen julkaisujensa puuttuessa. Luultavasti hän ei olisi koskaan toipunut sellaisesta iskusta, mutta hänellä oli tukijansa ja asia olisi tutkittu juurta jaksain, jolloin asenteet olisivat alkaneet kääntyä Waismannia vastaan eikä hän olisi selviytynyt puhtain paperein. Asian selviäminen olisi kuitenkin vienyt aikansa. Wittgenstein tunnettaisiin luultavasti traagisena uhrina ja Waismann uuden filosofisen kehityksen tosiasiallisena käynnistäjänä, jolle täytyisi antaa anteeksi yhtä ja toista sen vuoksi, mitä hän saamattomaan Wittgensteiniin verrattuna sittenkin oli saanut aikaan, joskin Wittgensteinin prioriteetti oli kiistaton. Kaikki tässä kirjoituksessa esitetty olisi pengottu esiin. Se olisi muodostunut osaksi aikamme filosofista yleisivistystä. Cambridgen ja Oxfordin välit olisivat kiristyneet entisestään. Minultakin olisi mennyt mainio tutkimusaihe.

Skenaario voi olla liioiteltu siksi, että Waismann ei ollut Wittgensteinin kaltainen oppilaidensa lumoaaja ja että hänen kirjallinen esityksensä näytti Wittgensteinin ytimekkyyteen verrattuna helposti jaarittelulta. *Philosophische Untersuchungen* oli pitkälti edistyneesti tekeillä. Sen idut versoivat jo Waismannin saamassa käsikirjoituksessa.

Katastrofilta vältyttiin, kun kirjat eivät ilmestyneet. Tiedämme, miksi saksankielinen alkuteos jäi ilmestymättä. Sen lopullisen version tuhoutuminen oli joka tapauksessa Waismannille tragedia arvioitiin tekijyyksymyksiä sitten miten hyvänsä. Ehkä hän odotti aluksi selvyttä siitä, olisiko kirja sittenkin jäljellä. Hän oli pitänyt hyvin lujasti kiinni siitä, että kirjan pitäisi ilmestyä samanaikaisesti kahdella kielellä, sillä hän ei ollut eikä tullut olemaan englannin kielessä kotonaan. Hänen henkilökohtaiset tragediansa ryöstäytyivät sodan aikana hallitsemattomiksi, mistä kertoo hänen vaimonsa itsemurha.

Mutta Waismann nousi jaloilleen. Miksi hän ei sitten julkaissut kirjaansa sodan jälkeen? Ehkä hänen oli psykologisesti mahdotonta palata aiheeseen ja ehkä hän myös katsoi loitontuneensa Wittgensteinista liiaksi.

Perusselitys on kuitenkin pääteltävissä edellä esitetystä. Kirjan riippuvuus Wittgensteinista oli jotain enemmän kuin syvää vaikutusta. Kirja oli osittain suorasti Wittgensteinin eikä Wittgensteinin nimeä ollut saatavissa sen nimiölehdelle. Kirja ei ylipäänsä olisi säilyttänyt hahmoaan ilman Wittgensteinin osuutta.

Jossakin vaiheessa Waismannille selvisi, ettei hän voisi omin päin julkaista sellaista kirjaa.

Kirjaa tehtiin yhteisesti pitkän ajan kuluessa, mutta Baker käyttää selvästi liian vahvaa ilmaisua puhuessaan ”*muodollisen yhteistekijyyden* suunnitelmasta” erityisenä vaiheena. Sellainen legitimoit hänen tapaansa julkaista aineistoja, mutta antaa myrskyisästä yhteistyöstä tarpeettoman sopusuhtaisen kuvan. Wittgensteinin sitoutuminen oli vaihtelevaa.

Mikään dokumentti ei näyttäisi viittaavan täysin yksilitteiseen ajankohtaan tai perusteeseen Wittgensteinin vetäytymiselle hankkeesta.

Wittgensteinille riittävä peruste olisi ollut jo tieto siitä, että hänen käsikirjoituksiaan luettiin luvatta ja salaa Wienin piirissä vuonna 1935. Toinen peruste oli Wittgensteinia tosiasiallisesti ainoana piiriin ja kirjahankkeeseen sitoneen Moritz Schlickin kuolema ja samoihin aikoihin sattunut Waismannin *Erkenntnis*-artikkelin julkaiseminen vuotta

myöhemmin. Se, että Waismann pian solmi kustannusoppimuksen yksinään, olisi myös riittänyt perusteeksi, samoin Waismannin Wienissä viime aikoinaan tosiasiaa yhteisen kirjan pohjalta pitämät luennot.

Waismann sen sijaan näyttää jatkuvasti tehneen ”hyvässä uskossa” yhteistä kirjaa, samaansa lupaan luottaen ja siitä kiinni pitäen, vielä siinäkin vaiheessa, kun kirjan piti ilmestyä yksin hänen nimissään. Vaikka yhteistyö ei jatkunut, Waismann uskoi pelastavansa tieteelle Wittgensteinin ajattelun, kun filosofi oli väittänyt, ettei koskaan enää julkaise mitään.

Lienee myönnettävä, että viimeistään näiden kahden yhteisenä Cambridgen aikana hälytyskellojen olisi pitänyt alkaa soida. Mutta miten olisi ollut mahdollista asianmukaisesti viitata julkaisemattomaan filosofiaan: käsikirjoituksiin, saneluihin, keskusteluihin, kaikki järjestämättömiä? Tänä päivänä se onnistuisi kun kirjoitukset on julkaistu ja von Wright antanut niille yleisesti käytetyt koodinimet, mutta Waismann oli joutunut kertakaikkiseen loukkuun.

Epäilyt ja paheksunta ”tämän miehen” teoista ovat varjostaneet Waismannin nimeä pysyvästi. Tarina dispositiosta auttaa ainakin selkiyttämään sitä, mistä oikein oli kysymys.

Wienin piirin pysyvä harmaa eminenssi

Tässä ei ole nostettu päivänvaloon ennen tuntematonta käsikirjoitusta. Kirjoitus on tunnettu, jopa julkaistu Bakerin toimittamassa teoksessa *The Voices of Wittgenstein*. Sen sijaan tässä on päädytty siihen oletukseen, että kyseisessä teoksessa julkaistu käsikirjoitus *Notizbuch I* mitä ilmeisimmin on Wittgensteinin Waismannille laatima dispositio. Wittgensteinin omaa kynänjälkeä ei ole tuosta tekstistä säilynyt, mutta on luontevaa olettaa, että Wittgenstein jälleen kerran turvautui vanhaan menetelmäänsä, saneluun, jonka toinen kirjoitti muistiin. Näin olettaessamme lakkaamme kuulemasta epämääräisiä ”ääniä”. Kuulemme Wittgensteinin puhetta elokuulta 1934, ainakin pääosin luottavaisin mielin.

Oletukselle ei löydy sitovaa kirjallista näyttöä. Se on kuitenkin yhteensopiva tunnettujen tosiseikkojen kanssa ja sen puolesta puhuvat monet näkökohdat. Sillä on myös seuraamuksia. Ennen muuta se selittää Waismannin erikoislaatuista kirjahistoriaa ja hänen kirjansa jäämistä lopulta arvoituksellisesti julkaisematta tekijänsä elinaikana.

Wittgensteinin kritiikki teki lopun Waismannin *Tractatusta* käsitteestä kirjasuunnitelmasta, johon Schlick oli jo kirjoittanut esipuheen. Oli käsiteltävä Wittgensteinin uusia, ajanmukaisia näkemyksiä, joita koskevia aineistoja Waismann oli toistuvasti kirjoittanut muistiin saneluista ja keskusteluista ja esitellyt Wienin piirille oman *Tractatus*-tulkintansa lisäksi.

Carnapia plagiarismista syyttänyt Wittgenstein ei enää sallinut sellaista ajatustensa esittelyä, mutta Schlickiin ja Waismanniin luottaen hän antoi auliisti uusia aineistoja, sanelujen lisäksi käsikirjoitusmuodossakin. Vaikka Wittgenstein 1932 piti jo *Tractatustaan* pahasti virheellisenä, näyttäisi siltä, että Waismannin oli vaikea luopua tästä Wienin piirin kannalta tärkeästä lähteestä ennen kuin Wittgenstein suorasti pakotti hänen luopumaan yrityksestä integroida *Tractatusta* ja uutta.

Wittgensteinilta odotettiin 1934 aluksi vain huomau-

tuksia Waismannin kirjaan, joka oli edennyt pitkälle Wittgensteinilta saatujen aineistojen ansiosta, yhteisenä tai ei, mutta tulokseen tyytymätön filosofi uhkasikin tehdä lopun koko hankkeesta. Sitten hän suostui tekemään sille kunnan disposition. Waismannin oli jälleen aloitettava alusta dispositiota kehitellen.

Vaikka vuosi 1935 aloitettiin Wienin piirissä lukemalla Wittgensteinin pari vuoden takaista sanelua Schlickille, ehdottomasti mielenkiintoisempi aihe vaihtolua edellyttäneelle luennalle olisi ollut tuore dispositio edelliseltä kesältä. Schlick saattoi odottaa sen käsittelyprosessilta tukea ja kannustusta Waismannin hankkeen edistymiselle.

Sen lukemisesta ei ole mitään suoraa näyttöä. Epäsuorasti ennen muuta eräs tosiseikka saattaisi viitata siihen. Neider päätyi kuulemansa perusteella siihen, että Wittgenstein oli hylännyt aikaisemman näkemyksensä ideaalikielistä ja että hänen filosofiansa kehittyi kohti konventionaalista kielikäsitystä. Se oli johtopäätös, jonka edellä dispositioksi tunnistetun käsikirjoituksen luenta seurannut saattoi tehdä, olipa vaikutelma sitten oikea tai ei.

Toisaalta Neider raportoi, että sen enempää Schlick kuin Waismannkaan eivät enää missään yhteyksissä puhuneet ”atomilauseista”. Johtopäätös kielikäsitetyksen muutoksesta saattoi myös olla pelkkää tarkkakatseista päättelyä.

Wittgensteinin *Tractatus* oli Wienin piirille sen alkuvaiheessa olennaisen tärkeä ja Wienin piiri puolestaan sai Wittgensteinin ylipäänsä palaamaan filosofiaan, tosin ei ilman Englannissa osoitettua mielenkiintoa. Kahta kertaa on kuitenkin vaikea astua samaan virtaan, kuten jo antiikissa tiedettiin. Uusi Wittgensteinin luenta – mitä se sitten kaikkiaan käsittelee – Wienin piirissä ei osoittautunut ensimmäisen kaltaiseksi menestykseksi.

Se kuitenkin tapahtui ja alkoi tuottaa versoja, mutta ristiriitaisissa ja yllättäviä käännteitä sisältäneissä oloissa. Tieto siitä, että sellaista oli koskaan ollutkaan, ei päätynyt aikalais-filosofian kronikkoihin. Se säilyi vain puutteellisesti tallentuneena arkistoissa.

Kirjeiden suuri enemmistö on peräisin Otto Neurathin ja Moritz Schlickin kokoelmista Wienin piirin arkistossa, Centrum voor Wetenschapsarchieven, Noord-Holland, Haarlem. Schlickin ja Neurathin kirjeet Rudolf Carnapille ennen vuotta 1935 ovat Carnapin kokoelmassa Pittsburghin yliopiston tieteellisen filosofian arkistossa. Rose Randin kirjeenvaihto löytyy hänen kokoelmastaan Pittsburghista. Pittsburghin yliopisto pidättää kaikki aineistoihinsa liittyvät oikeudet. Kuitenkin mainittuja ja erityisesti Grazin itävaltalaisen filosofian tutkimus- ja dokumentaatiokeskusta Friedrich Waismannin Schlickille 4.8.1934 osoittaman kirjeen saattamisesta luettavaan muotoon.

Viitteet

1. Wittgenstein 1980, s. 254.
2. Manninen 2002, s. 72–75.
3. Schulte 1997 on luokitellut kokoelman sen pikikirjoitusosuuksia lukuun ottamatta yksityiskohtaisesti.
4. Hintikka 1989, s. 198, on arvellut, että ”Carnap sai jollakin tavoin ideansa Wittgensteinilta”. Haller 1990 puolestaan arvioi ongelmalliseksi koko väitteen siitä, että Wittgenstein olisi koskaan ollut fysikalisti Neurathin ja Carnapin mielessä. Stadler 2001, s. 429–434, on tasapai-

- nottava esitys. Manninen 1996, 2000, 2002 ja 2003 selvittävät aikaisemmin käyttämättömien lähteiden perusteella fysikalismin synnyn.
5. Monk 1990, s. 324.
 6. Kiitän näistä tiedoista Brigitte Uhlemannia Konstanzin yliopiston filosofiestä arkistosta. Voi todeta, että Carnapin ensi versio on myös säilynyt hänen kokoelmassaan Pittsburghissa.
 7. Tarkoitukseni on palata tähän aiheeseen toisaalla.
 8. McGuinness on julkaissut teesit, ks. Waismann 1967, s. 233–261. Tulkinta *Traktatuksen* kielestä fenomenalistisena palautuu Waismannin teeseihin. Se oli pitkään vallitsevana, kunnes se 1950-luvulla alkoi syrjäytyä. Teos Hintikka ja Hintikka 1986 elvytti sen uuden oletuksen pohjalta. Kirjoituksesta Manninen 2002 on luettavissa, että en pidä sellaista tulkintaa oikeana.
 9. Schlick 1986, s. 137.
 10. Neurathin arkiston kohtalosta tuli osa vuosisadan historiaa. Liitettävässä Itävalta kolmanteen valtakuntaan Gestapo otti sen haltuunsa lukuisien muiden vastaavien joukossa. Valtavat kokoelmat joutuivat lopulta Neuvostoliiton armeijan saaliiksi. Ne vietiin Moskovaan, jossa ne ovat vieläkin tutkimattomina Venäjän sota-arkistossa Viipurinkadulla. Vähäisiä osia esimerkiksi vapaamuurareiden papereita Neuvostoliitto luovutti DDR:lle. Liberaalin taloustieteilijän Ludwig von Misesin arkistosta ostettiin uudelta Venäjältä kopiot Yhdysvaltoihin.
 11. Waismann 1967, s. 26.
 12. Wittgenstein & Waismann 2003, s. xxviii.
 13. Lainattu Bakerin 1996, s. 257, mukaan.
 14. Samoin.
 15. Waismann 1967, s. 25–26.
 16. Kirjeessään Åke Petzällille Ruotsiin (LUB) Kraft mainitsi 1.4.1935 piiriin kokoontuneen talvilukukaudella säännöllisesti ja todennäköisesti jatkavan kesälukukaudella, mutta hän ei kertonut kokousten sisällöstä mitään.
 17. Hacker 1996 on paljolti esitys tästä aiheesta.
 18. von Fieandt 1986, s. 284–285.
 19. Julkaistu uudestaan teoksessa Hempel 2000.
 20. Carnap 1963.
 21. Stadler 2001, s. 528–529.
 22. Baker 1996, s. 258.
 23. Wittgenstein & Waismann 2003, s. xxi.
 24. Waismann 1936, s. 56.
 25. Waismann 1976, s. 653. Lainausta G.P. Bakerin ja B.F. McGuinnessin jälkisanoina.
 26. Malcolm 1999, s. 78. Käännöksen ”puhuneensa asiasta” (took the matter up) on korjattu muotoon ”ottaneensa asian esiin”, joka ei edellytä tapaamista sen enempiä kuin alkukielinenkään ilmaisu.
 27. Wittgenstein & Waismann 2003, s. xxviii.
 28. Samoin.
 29. Wittgenstein 2001.
 30. Wittgenstein & Waismann 2003, s. xxix.
 31. Aikaisemmassa, alun perin jo 1979 ilmestyneessä artikkelissa Baker 1996, s. 257, arveli suhteen viilentymisen syyksi sitä, että Schlickin mielenkiinto suuntautui hänen viimeisenä elinvuotenaan etiikkaan ja elämän tarkoitukseen. Esipuheessaan 2003 Baker on jättänyt tämän perustelun pois, mutta ei ole korvannut sitä muullakaan.
 32. Wittgenstein 2000, Item 303, s. 1–11, Randin otsikoimina ’Ich und Du Sätze’ ja ’Denken einer Maschine’.
 33. Tämä tieto perustuu Stadlerin 2001, s. 433–434, lainaamaan Carnapin omaelämäkerran julkaisemattomaan osaan.
 34. Näin Bakerin ja McGuinnessin jälkisanojen mukaan, Waismann 1976, s. 653.
 35. Stadler 2001, s. 323–327.
 36. Schulte 1979.
 37. Baker 1996, s. 265.
 38. Ks. Wittgenstein & Waismann 2003, s. 90 ja seuraavat sivut.
 39. Waismann 1976, s. 170 ja seuraavat sivut.

Kirjallisuus

- Baker, Gordon P. (1996): *Verehrung und Verkehrung: Waismann and Wittgenstein*, *Wittgenstein: Sources and Perspectives*, ed. by C.G. Luckhardt, Thoemmes Press, Bristol, s. 243–285.
- Carnap, Rudolf (1963): *Intellectual Autobiography*, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, ed. by Paul Arthur Schlipp, Open Court, La Salle, s. 3–84. (=The Library of Living Philosophers XI.)

- Fieandt, Kai von (1986): *Wien 1935. Augenzeuge bei Egon Brunswik und Karl Bühler*, *Weder – noch. Tangenten zu den finnisch-österreichischen Kulturbeziehungen*, hrsg. v. Georg Gimpl, Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek, Helsinki, s. 277–286.
- Hacker, P.M.S. (1996): *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*, Blackwell, Oxford.
- Haller, Rudolf (1990): *Was Wittgenstein a Physicalist?*, *Language, Knowledge, and Intentionality: Perspectives on the Philosophy of Jaakko Hintikka*, ed. by Leila Haaparanta, Martin Kusch and Ilkka Niiniluoto, Societas Philosophica Fennica, Helsinki, s. 68–81. (=Acta Philosophica Fennica 49.)
- Hempel, Carl G. (2000): *Selected Philosophical Essays*, ed. by Richard Jeffrey, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hintikka, Jaakko (1989): *Ludwig's Apple Tree: Evidence Concerning the Philosophical Relations Between Wittgenstein and the Vienna Circle*, *Traditionen und Perspektiven der analytischen Philosophie. Festschrift für Rudolf Haller*, hrsg. v. Wolfgang L. Gombocz, Heiner Rutte und Werner Sauer, Verlag Holder-Pichler-Tempsky, Wien, s. 187–202.
- Hintikka, Merrill B. & Jaakko Hintikka (1986): *Investigating Wittgenstein*, Basil Blackwell, Oxford.
- Malcolm, Norman (1999): *Ludwig Wittgenstein. Muistelma*, suom. Pentti Polameri, WSOY, Helsinki. Alkuteos 1958.
- Manninen, Juha (1996): *’Otto Neurath oder die Unmöglichkeit einer ’privaten Sprache’ und die Möglichkeit der Visualisierung’*, Juha Manninen, *Feuer am Pol: Zum Aufbau der Vernunft im europäischen Norden*, Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 393–412. (=Europäische Studien zur Ideen- und Wissenschaftsgeschichte 1.)
- Manninen, Juha (2001): *’Das verbotene Buch des Wiener Kreises’*, *Topos*, 17, s. 65–77.
- Manninen, Juha (2002): *’Uuden filosofisen liikkeen ja sen manifestin synty’*, *Wienin piiri*, toim. Ilkka Niiniluoto ja Heikki J. Koskinen, Gaudeamus, Helsinki, s. 27–128.
- Manninen, Juha (2002): *’Wie entstand der Physikalismus?’*, *Nachrichten. Forschungsstelle und Dokumentationszentrum für Österreichische Philosophie, Graz*, 10, s. 22–52.
- Manninen, Juha (2003): *’Towards a Physicalistic Attitude’*, *The Vienna Circle and Logical Empiricism: Re-evaluation and Future Perspectives*, ed. by Friedrich Stadler, Kluwer, Dordrecht-Boston-London, s. 133–150. (=Vienna Circle Institute Yearbook 10.)
- Manninen, Juha (2004): *’Wien, Cambridge, Königsberg: filosofisia tapahtumia 1929–1930’*, *Tieteessä tapahtuu* 4, s. 17–26.
- Monk, Ray (1991): *Wittgenstein: The Duty of Genius*, Vintage, London.
- Schlick, Moritz (1986): *Die Probleme der Philosophie in ihrem Zusammenhang. Vorlesungen aus dem Wintersemester 1933/34*, hrsg. v. Henk Mulder, Anne J. Kox und Rainer Hegselmann, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Schulte, Joachim (1979): *’Der Waismann-Nachlass. Überblick – Katalog – Bibliographie’*, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 33, s. 108–140.
- Stadler, Friedrich (2001): *The Vienna Circle: Studies in the Origins, Development, and Influence of Logical Empiricism*, Springer, Wien/New York.
- Thurm, Volker & Elisabeth Nemeth (toim.) (2003): *Wien und der Wiener Kreis: Orte einer unvollendeten Moderne*, WUV, Wien.
- Waismann, Friedrich (1936): *’Über den Begriff der Identität’*, *Erkenntnis* 7, s. 56–64.
- Waismann, Friedrich (1967): *Wittgenstein und der Wiener Kreis*, Aus dem Nachlass hrsg. v. B.F. McGuinness, Basil Blackwell, Oxford.
- Waismann, Friedrich (1976): *Logik, Sprache, Philosophie*, Mit einer Vorrede von Moritz Schlick hrsg. v. Gordon P. Baker und Brian McGuinness unter Mitwirkung von Joachim Schulte, Philipp Reclam Jun., Stuttgart.
- Wittgenstein, Ludwig (1980): *Briefwechsel mit B. Russell, G.E. Moore, J.M. Keynes, F.P. Ramsey, W. Eccles, P. Engelmann und L. von Ficker*, hrsg. v. B.F. McGuinness und G.H. von Wright, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, Ludwig (1980): *Sininen ja ruskea kirja*, Filosofisten tutkimuksen esitutkimuksia (1933–1935), suomentanut Heikki Nyman, WSOY, Helsinki.
- Wittgenstein, Ludwig (2000): *Wittgenstein's Nachlass*. The Wittgenstein Trustees, The University of Bergen, Oxford University Press, CD-ROM, Oxford.
- Wittgenstein, Ludwig (2001): *Philosophische Untersuchungen. Kritisch-genetische Edition*, hrsg. v. Joachim Schulte in Zusammenarbeit mit Heikki Nyman, Eike von Savigny und Georg Henrik von Wright, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, Ludwig & Friedrich Waismann (2003): *The Voices of Wittgenstein: The Vienna Circle*, ed. by Gordon Baker, Routledge, London.